

TARTALOM

<i>Kedves Olvasóink!</i>	2
<i>Csúcs Sándor – Kubinyi Kata: 250 éves a Demonstratio</i>	3
<i>Richly Gábor: 100 év a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből</i>	10
<i>Csepregi Márta: Néprajz és finnugrisztika</i>	22
<i>Várnai Zsuzsa: Terepmunka a Tajmiron</i>	30
<i>Kerecsi Ágnes: A mari személy ünnep a régebbi forrásokban</i>	34
<i>Timár Bogáta: Mai Személy-ünnep Uncso faluban</i>	39
<i>Csúcs Sándor: Finnugor Szeminárium 2020</i>	44

A címlapon a 250 éve kiadott *Demonstratio* címlapja

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.
Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

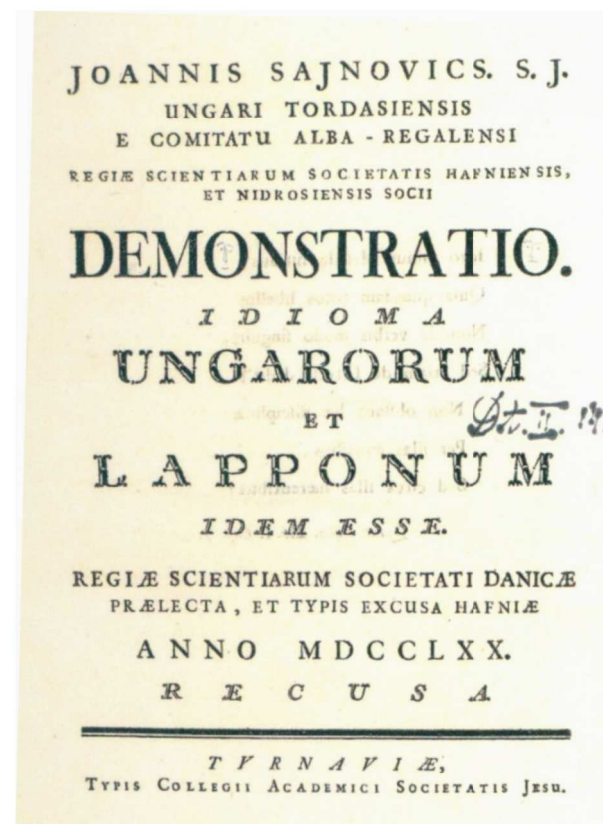

A Reguly Társaság Értesítője

XXV. évfolyam, 1. szám

2020. március

Kedves Olvasóink!

Gondolom senkit nem lep meg, hogy a jelenlegi helyzetben elhalasztottuk az április elejére tervezett tisztújító közgyűlést. Időben tájékoztatjuk a tagságot, ha sikerül egy újabb időpontot kitűzni. Itt említem meg, hogy az augusztusra Bécsbe tervezett Nemzetközi Finnugor Kongresszus szervezői felvetették, hogy a rendezvényt egy évvel el kellene halasztani. Döntés még nem született. A Finnugor Népek Világkongresszusának (ezt június elejére tervezték) esetleges elhalasztásáról egyelőre nincs információnk.

Itt számolok be arról, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság is megemlékezett a Reguly-évfordulóról: 2019. december 10-én Szij Enikő tartott érdekes előadást a Társaságban *Reguly Antal anyanyelve, nyelvismerete, nyelv- és betűhasználata* címmel.

2020. január 23-án a Bölcsészettudományi Kutatóközpontban zajlott le a néprajztudomány helyzetével foglalkozó konferencia-sorozat ötödik ülése, *A néprajz és a társtudományok* címmel. *A néprajz és finnugrisztika* szekcióban Csepregi Márta tartott előadást, amely mostani számunkban olvasható. Az előadáshoz Ruttkay-Miklán Eszter szólt hozzá.

Szomorú hírt kaptunk a göttingeni egyetem Finnugor Szemináriumáról: az illetékes kari tanács 2020. március 4-én úgy döntött, hogy a jelenlegi professzor, Eberhard Winkler nyugdíjba vonulása után nem tölti be helyét, és megszünteti a szakot. A döntés hátterében az egyetem súlyos anyagi problémái állnak. Nagyon sajnáljuk, hogy ezt a nagy múltú és kiváló eredményekkel büszkélkedő tanszéket megszüntetik. Úgy látszik, az évekkel ezelőtt a PPKE Finnugor Tanszékének megszüntetésével kezdődött folyamat sajnos nem áll meg.

Mostani számunk a honlapunkon biztosan olvasható lesz, és mindent megteszünk azért, hogy a nyomtatott változat is megjelenjen. Ehhez, szokás szerint csatolunk egy sárga csekket, amelyen be lehet fizetni az ideai tagdíjat. A tagdíj összege változatlan: dolgozóknak évi 2.000, nyugdíjasoknak, diákoknak évi 1.000 forint. A tagdíj a Reguly Társaság bankszámlájára is átutalható (**11101404-19664314-36000001**). Társaságunk anyagi helyzete jelenleg kielégítőnek mondható, de a folyamatos működéshez szükségünk van a tagdíjakra és az SzJA 1%-ának felajánlásából származó összegre is. Ez 2019-ben 50.551 forint volt. Várjuk az ideai támogatást is.

Adószámunk: 19664314-1-13

Csúcs Sándor

250 éves a Demonstratio

Alig ért véget a Reguly-év, máris itt az újabb fontos évforduló: 1770-ben jelent meg Koppenhágában, majd Nagyszombatban Sajnovics János *Demonstratio*-ja. Ebből az alkalomból január 27-én az ELTE Bölcsészettudományi Karán tudományos konferenciát és pedagógus kerekasztalt rendezett a Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet (C. Vladár Zsuzsa és Terbe Erika).

A konferenciát Juhász Dezső az Intézet igazgatója nyitotta meg. Köszöntőjében hangsúlyozta a konferencia tudományközi jellegét, a *Demonstratio*-nak a nyelvhasználat módszertanának kialakításában játszott szerepét és a tárgyszerű iskolai oktatás fontosságát.

Utána Olav Berstad, Norvégia budapesti nagykövete kapott szót. A nagykövet úr elmondta, hogy Vardöben már tavaly tartottak Hell és Sajnovics utazásának szentelt konferenciát (hiszen a magyar csillagászok 1769-ben jártak ott), szép színes képeket mutatott a mai Vardöről, és beszélt a norvégiai lappokról, lehetőségeikről, a lapp oktatásról és a lapp dilemmáról: megmaradás vagy norvégosodás.

Az első tudományos előadást Mihalik Béla (Jezsuita Levéltár) tartotta *Jézus társasága és tudós rendtagjai a XVIII. századi Magyarországon*. Az előadó az elegáns kiállítású programfüzetben így tűzte ki célját: „Előadásomban annak a gazdag intellektuális környezetnek az átfogó bemutatására kívánok kísérletet tenni, amely mintegy előzménye, háttere volt Sajnovics János munkásságának és korának. A történettudomány mellett a matematika és csillagászat, néprajz és térképészet területén is több jelentős életművet adtak a magyar jezsuiták.” Az előadásból számos kiváló jezsuita tudós nevét és alkotásait ismerhettük meg. Közülük itt csak a történetíró Pray György nevét említem meg. Tőle kapta meg Sajnovics a *Halotti beszéd* szövegét, amit azonnal beiktatott a *Demonstratio* nagyszombati kiadásába. Hell és Sajnovics tehát nem légius térben mozgott, hanem rendjük eleven tudományos közegében.

A következő előadó, Bartha Lajos (Magyar Földrajzi Társaság) *Sajnovics, a tudós és az ember* c. előadásában felvázolta Sajnovics János életútját. Hősünk 1733-ban született a Fejér megyei Tordason, középnemesi családban. A győri jezsuita gimnáziumban tanult és 15 évesen belépett a jezsuita rendbe. Ezután Nagyszombatban és Bécsben tanult. 1762-ben a bécsi egyetem csillagvizsgálójában Hell mellett megtanulta a gyakorlati csillagászatot. 1764-től a nagyszombati egyetem csillagvizsgálójában dolgozott. „1768-ban Dánia és Norvégia királya felkérte Hellt, hogy utazzon Vardö szigetére, a Vénusz bolygó napkorong előtti átvonulásának megfigyelésére.¹ Hell munkatársaként Sajnovics is

¹ Ennek pontos időtartamából ki lehetett számítani a Nap és a Föld pontos távolságát. Az átvonulás Észak-Európából volt jól megfigyelhető.

csatlakozhatott az expedícióhoz. ... Sajnovics részt vett az expedíció sokoldalú kutató programjában (földrajzi, tengertani, légkörtani, földmágneses vizsgálatokban). Hell már korábban alaposan megismerkedett azokkal a feljegyzésekkel, amelyek a magyar és lapp (tágabban uráli) nyelvek hasonlóságát említették. Ösztönözte Sajnovicsot, hogy behatóbban tanulmányozza ezt a kérdést” – írja Bartha előadásának összefoglalójában. Sajnovicsék 1768. 10. 11-én érkeztek Vardöbe és 1769. 06. 27-ig tartózkodtak ott. Sajnovics a visszaúton és Koppenhágában gyűjtött anyagot a *Demonstratio*-hoz, ami 1770-ben jelent meg Koppenhágában, latin nyelven. Hazaérkezve a mű bővített változatát is kiadta Nagyszombatban. „Nagyszombatból Budára helyezték, de az oda tervezett obszervatórium a rend feloszlása (1773) miatt nem épült fel. Számított arra, hogy a budai Várra épült új obszervatórium (1780) igazgatója lesz. Ekkor írta másik művét, a csillagászati ismeretek kis kompendiumát *Idea Astronomiae* címen. A várt kinevezés azonban elmaradt, vélhetőleg Hell Maximilannal is elromlott a kapcsolata. A rendkívül szorgalmas csillagász talán kevésbé volt önálló, vezetésre alkalmas személy. Csalódottan, megkeseredve vonult vissza és szinte elfeledetten hunyt el Budán 1785-ben” – írja Bartha az említett összefoglalóban. A nyelvtudományban neve biztosan fennmarad, és talán a csillagászatban is, ugyanis 2005-ben egy kisbolygót neveztek el róla.

Oláh Krisztina (Hadtörténeti Intézet) Hell Miksa életével és munkásságával foglalkozott. Az előadás címe (*Insula Wardoehuus... a Maximiliano Hell*) utalás arra a Vardö szigetét és környékét ábrázoló térképre, amelyet Hell rajzolt és jelentetett meg Bécsben 1791-ben egy csillagászati folyóiratban.² Hell 1720-ban született Selmechányán. 1738-ban lépett be a jezsuita rendbe és 1740-től tanult csillagászatot Bécsben. Ezután évekig tanárként és csillagászként működött. 1755-ben nevezték ki a bécsi egyetemi csillagvizsgáló igazgatójának. Megfigyeléseivel és méréseivel olyan hírnevet szerzett, hogy a dán király őt hívta meg a Vénusz átvonulásának megfigyelésére. Az említetten kívül két másik térképet is készített, az egyik Magyarországot ábrázolja a honfoglalás korában, a másik a csillagképeket mutatja be. Csillagászati érdemeit az utókor is elismeri, hiszen egy kisbolygót és a Hold egyik kráterét nevezték el róla. A nyelvtudomány pedig azt köszönheti neki, hogy magával vitte az expedícióra Sajnovicsot és arra ösztönözte, hogy derítse fel a magyar – lapp nyelvrokonságot.

Szj Enikőnek jelentős érdemei vannak a Sajnovics életmű magyar nyelven történő megismertetésében. Ő adta ki Sajnovics naplóját 1990-ben, és ő szerkesztette a *Demonstratio* magyar nyelvű kiadását 1994-ben. Ez magyarázza a konferencián elhangzott előadásának címét: *Sajnovics útnaplója ürügyén – népnevek, térképek, címerek*. Az előadó felhívta a figyelmet arra,

² Ez a térkép látható a *Sajnovics naplója* (ELTE, Budapest 1990) c. kötet illusztrációi között.

hogy a naplóban Sajnovics a lappokat többnyire finneknek nevezi. Ez azért furcsa, mert a *Demonstratio* címében a lapp név szerepel. Érdekes a „jeles karú” címertörténet. Hell úgy gondolta, hogy Karjala (németül Karelien, latinul Carelia) tartomány neve a magyar alapján megmagyarázható: összetett szó, *kar + jel*, vagyis ’jeles karú férfiú’. Ezt a magyarázatot szerinte alátámasztja a tartomány címere, amit egy amszterdami kiadású földrajzi atlaszban talált. Ezen „Két magasba emelt, egymás ellen küzdő kar látható, fölöttük koronával. Bíbor mezőben az egyik vérttel borított kar kardot ránt, a másik lándzsát szegez ellene.” (*Demonstratio* 109) Karjala mai és történeti forrásokból ismert címere valóban hasonlít ehhez, azzal a különbséggel, hogy az egyik kézben egyenes kard, a másikban szablya van. Hell naív elképzelésének nincs semmi alapja. Ő mégis készített egy rézmetszetként fennmaradt, de általa nem publikált térképet, a karjalai magyar törzsi szálláshelyekről, amelyet Szj Enikő „kis abroszkának” nevez, és amelyet a *Demonstratio* magyar nyelvű kiadásában publikált is. (148–149. l.)

C. Vladár Zsuzsa a *Demonstratio kutatómódszertanáról* tartott előadást. Az előadóról el kell mondani, hogy annak idején ő fordította latinból magyarra a *Demonstratio*t. Vagyis egyike lehet azoknak, akik a legjobban ismerik ezt a korszakalkotó művet. Az előadás gondolatmenete abból indult ki, hogy Sajnovics idejében a nyelvhasználatnak még nem volt kidolgozott módszertana. Ezért érthető, hogy Sajnovics mint matematikus és csillagász a természettudományos módszert használta. Ezt jól mutatja, hogy a *Demonstratio* szerkezete megegyezik Hell *Transitusáéval*.³ Sajnovics tehát egzaktásra és logikus következtetésekre törekedett. „A *Demonstratio* első kiadásának módszertanát a kortársak több szemszögből is kritizálták: a természettudományos megközelítés keretében maradó kritika számára a *Demonstratio* módszertana nem eléggé egzakt. Az romantikus iskola megközelítésében éppen fordítva: túlságosan merev és nem eléggé árnyalt volt. A harmadik megközelítés, a magyar nemesi értelmiségé a nyelvrokonság relevanciáját kérdőjelezte meg az identitás és a rokonság meghatározásában” – írja Vladár a programfüzetben. Az előadó azt is megemlítette, hogy Hell kéziratban maradt őstörténeti fejtegetéseiben igencsak szabadjára engedte fantáziáját. (L. erről a fent említett magyarázatát Karjala nevének eredetéről.)

Kelemen Ivett (Debreceni Egyetem) *Sajnovics János szerepe a lapp helyesírás történetében* címmel tartotta meg előadását. „Sajnovics a norvég tudós, Knud Leem grammatikáját (*En lappisk Grammatica*) és dán–lapp szójegyzékét (*En Lappisk Nomenclator*) is tanulmányozta, és a Leem által használt dán alapú helyesírással igen nehezen boldogult, megismerkedve viszont az élő lapp nyelvvel, magabiztosan állította, hogy a magyar helyesírás megkönnyítené

³ Hell a vardöi expedíció csillagászati eredményeit az *Observatio Transitus Veneris... c.* kötetben publikálta Bécsben 1770-ben.

a lapp nyelv leírását és a rokonság bizonyítását, mivel „a magyar és a lapp nyelvnek már kiejtés alapján is azonosnak kell lennie” (Demonstratio 36). A Dán Királyi Tudományos Akadémia akkori elnöke, Otto Thott lelkesen fogadta az ötletet. Kérésére J. E. Gunnerus püspök Leem asszisztensét, a lapp származású, öt nyelven beszélő Anders Porsangert (1735–1780) jelölte ki Sajnovics segítőjévé. Porsanger hamar megismerkedett a magyar helyesírással. A dán tudományos elit a magyar helyesírás bevezetését annyira komolyan gondolta, hogy leállították Leem *Lexicon Lapponicum Bipartitum* című háromnyelvű (lapp–dán–latin) szótárának már folyamatban lévő nyomtatását, hogy Porsanger Sajnovicsal együtt elkészítse a szótár magyar ortográfiájú átírását. Ezzel a munkával 1770 májusában végeztek, és a kéziratot átadta Otto Thottnak⁴ – foglalja össze előadása lényegét Kelemen Ivett a programfüzetben. Nem sokkal ezután Sajnovicsék elutaztak Koppenhágából és különböző okok miatt a szótár az eredeti, Leem-féle helyesírással jelent meg. Azóta többféle helyesírást is kidolgoztak a lapp nyelvjárások számára, de Sajnovics javaslata feledésbe merült.

Korompay Klára (ELTE) *Nyelvhasználat és nyelvtörténet: a Halotti beszéd a Demonstratio-ban* címmel tartott előadást. A témaválasztás indoklásaként elmondta, hogy Pray György jezsuita történész 1770-ben fedezte fel a pozsonyi káptalanban azt a latin nyelvű kódexet, amelyben megtalálta az első fennmaradt magyar nyelvű szöveget a Halotti Beszédet és Könyörgést. Pray elküldte a szöveget Sajnovicsnak, aki beletette azt a Demonstratio második, nagyszombati kiadásába. Nemcsak az eredeti szöveget, hanem Faludi Ferenc olvasatát is publikálta, néhány kommentárral. Ezzel azt akarta megmutatni, hogy a XII. század vége óta mennyit változott a magyar nyelv. Természetesen más nyelvek, így a lapp is változnak, tehát az a tény, hogy a magyarok és a lappok nem értik meg egymást, nem lehet a két nyelv közös eredetének cáfolata. „Ennek kimondásával a történeti-összehasonlító nyelvtudomány egy alapvető tételét fogalmazza meg – olyan tételt, amellyel szemben a közgondolkodásban a mai napig meglehetősen erős az ellenállás” – írja Korompay a programfüzetben.

A délelőtti ülés utolsó előadását Doncsecz Etelka (MTA–Debreceni Egyetem) tartotta *Sajnovics nyomdokain: Verseghy Ferenc levele Henrik Gabriel Porthanhoz* címmel. „A bécsi Magyar Hírmondó 1794 áprilisában híradást közölt a finnugor nyelvrokonság iránt is érdeklődő Josef Dobrovsky⁵ északi kutatóútjáról. A cikk írója arra biztatta a magyar olvasókat, hogy vegyék fel a kapcsolatot a turkui egyetem professzorával, Henrik Gabriel Porthannal, és végezzenek alapos összehasonlító vizsgálatokat a finn és a magyar nyelv

⁴ Sajnovics Naplójában 1770. május 15-i bejegyzés: „Átadtam Toth gróf úrnak a magyarul írt lapp szótárt.”

⁵ Josef Dobrovsky (1753–1829) cseh tudós, jezsuita szerzetes, a szlavisztika megalapítója.

között. Verseghy 1794 májusában fordul levélben Porthanhoz, s hírt ad arról, hogy egy etimológiai szótáron dolgozik. E szótár munkálataihoz kéri a segítségét. Írásában röviden ismerteti a magyar nyelv rendszerét, ír a finnugor nyelvrokonság kutatásának előzményeiről is, Sajnovics *Demonstratio*-jára hivatkozva – vezeti be előadását a programfüzetben Doncsecz Etelka. Az előadásból megtudtuk, hogy Dobrovsky 1792-ben járt Stockholmban, Turkuban, Péterváron és Moszkvában. Turkuban Porthannal, Péterváron Pallasszal találkozott. Turkuban talán szót ejtettek a *Demonstratio*-ról is, hiszen Porthan már 1771-ben hosszabb ismertetést írt róla a turkui svéd újságba. (Ennek magyar fordítása a magyar nyelvű *Demonstratio* végén (150–157) olvasható. Azt nem tudjuk, hogy Porthan válaszolt-e Verseghy latin nyelvű levelére. És még kevésbé tudjuk, hogy az esetleges választ megkaphatta-e Verseghy, akit 1794. december 11-én a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétel vádjával letartóztattak, majd elítéltek, és aki csak 1803-ban szabadult a börtönből.

Csúcs Sándor

* * *

A délutáni programnak a szervezők ezt a címet adták: *Kerekasztal a nyelvtörténet és a nyelvrokonság iskolai oktatásáról Magyarországon és a határon túl*. A programot Constantinovits Milán doktorandusz (ELTE) vezette. A kerekasztal három vitaindítóból és a hozzászólásokból állt.

Az első vitaindítót Békés Vera (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet) tartotta *Ugyanaz? Hasonló? Rokon?* címmel. Mondandójának lényege úgy foglalható össze, hogy tudománytörténeti nézőpontból a tudományos és áltudományos eredetelméletek közti határt nem lehet egyértelműen meghúzni, és a nyelvrokonság fogalmát sem lehet egyértelműen meghatározni.

A szakembernek a laikus nézetekkel ugyan nem érdemes meddő vitákba bocsátkoznia, de azt tudnia kell, hogy bizonyos korábbi, ma délibábosnak tartott teóriák (pl. a Czuczor–Fogarasi-féle gyökelmélet) saját összefüggéseikben, a maguk egykori kontextusában vizsgálva egész más elbírálás alá esnek, mint a napjainkban dívó tévtanok: kiderülhet, hogy csupán egy letűnt paradigmába illeszkedtek, amelyekben mai nyelvrokonság-fogalmunk még nem játszott szerepet.

A nyelvek módszeres összehasonlítását, rokoni viszonyaik XIX. századi felértékelését a XVIII. században bekövetkezett ismeretelméleti fordulat tette lehetővé: a felvilágosodással lejárt a vallási magyarázatok ideje, és helyüket a tudományos magyarázat vette át. Nem a vallás maga kérdőjeleződött meg, hanem a vallási doktrína alkalmazhatósága a világjelenségek magyarázatában. Így válthatta fel a bábeli nyelvzavar tanát a nyelvi sokféleség magyarázatában az a felvetés, hogy a nyelvek lehetnek különböző eredetűek is, de egy tőről

fakadóak is. Sajnovics ez utóbbi relációt jobb híján az „ugyanaz”, azaz az azonosság fogalmával fejezte ki; a hasonlóság, illetve az affinitás fogalma csak pár évtizeddel később született. A fokozatosan kikristályosodó rokonság-fogalomból egyenesen következett a családfamodell, de ma már ehelyett is inkább a Wittgenstein-féle családihasonlóság-modell használatos, mivel az jobban meg tudja ragadni a világ összefüggéseit.

Terbe Erika (ELTE) *Mit gondolnak a mai egyetemisták a nyelvrokonság kérdéséről?* címmel tartott vitaindítójában azt a 2019-es felmérését ismertette, amelyben 154 magyar szakos egyetemi hallgató megkérdezésével a következő három kérdésre keresett választ: 1. Mennyire érdekli a mai egyetemistákat a magyar nyelv eredetének kérdése a nyelvromlás, az internetes nyelvhasználat és az idegen szók kérdéséhez képest? 2. Mennyire értenek egyet (négyes skálán mérve) olyan állításokkal, mint „a magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágába tartozik”; „a magyar nyelv török eredetű”; „a magyar rokon a sumérral”; „a magyar biztosan nem uráli eredetű”; „két nyelv rokonságát bárki be tudja bizonyítani” stb. 3. Hogyan találtak, milyen forrásból ismerkedtek meg az alternatív rokonságelméletekkel? Az 1. kérdésre kapott válaszok szerint a hallgatókat a nyelvrokonság kérdése érdekli a legkevésbé, míg a nyelvromlásé a leginkább. A 2. kérdéskörben kapott válaszok szerint az uráli eredettel a hallgatók harmada, míg a „biztosan nem uráli eredetű” állítással 10%-uk ért egyet. Ugyanakkor e válaszok igen ellentmondásosnak bizonyultak, sok válaszadó egyszerre akart az elvárásoknak megfelelni és az egyéni véleményének is hangot adni. Így fordulhatott elő pl., hogy ugyanazon válaszadó szerint a magyar nyelv uráli eredetű, de „biztosan” sumér, sőt török is. Nyilvánvalónak látszik az is, hogy a nyelvrokonság, a történelmi kapocs, ill. a kulturális rokonság fogalma gyakran összekeveredik az egyetemi hallgatók fejében. A 3. kérdésre adott válaszokból az derült ki, hogy a hallgatók az alternatív elméletekről nem olvasmányaik alapján, hanem hallomásból, tanáraik (pl. matematika- vagy történelemtanár) elbeszéléséből, családtagjaiktól, barátaitól vagy a „közbeszédből” értesültek. Némi optimizmusra adhat okot, hogy a tudományos konszenzust elfogadók többsége az ötödéves tanárjelöltek közül került ki.

A harmadik vitaindítót Szentgyörgyi Rudolf (ELTE) tartotta, *Megjegyzések a nyelvrokonság tanításának módszertanához* címmel. Ez azonban túlzottan szerény megfogalmazás volt, hiszen nem megjegyzéseket, hanem egy részletesen kidolgozott és a gyakorlatban is kipróbált receptet hallhattunk arról, hogy hogyan érdemes, és hogyan nem, a középiskolában a nyelvrokonságot tanítani.

Általános javaslatai: ne a *finnugor*, hanem az *uráli* elnevezést használjuk; ne igyekezzünk az igazunkat defenzív álláspontból, az alternatív nézetekkel szemben bizonygatni (ezt ő is meddő vállalkozásnak tartja); ne „bizonyítsunk”, hanem a tudásunkat osszuk meg; ne elszigetelt magyar, hanem általános

nyelvészeti témaként, a világ nyelveiről való általános ismeretek közé helyezve tárgyaljuk a kérdést; az alaptantervben ne a 12., hanem a 9. osztályban kerüljön sorra ez a téma.

A konkrét lépések pedig, amelyekkel rávezethetjük a középiskolásokat az igazságra: 1. Naiv nyelvazonosítási feladat keretében kinek-kinek egy két-nyelvű szótárból (magyar–német, magyar–maláj stb.) 12 rokonganús szópárt (pl. ház–ném. *Haus*) kell kikeresnie fél óra leforgása alatt. Az eredmények láttán a középiskolásokban önkéntelenül felmerül a kérdés: lehet-e tudományos értéke olyan feltevéseknek, amelyek ilyen módszerrel fél óra alatt kioltják egymást? 2. Ismerkedés a „nyelvtudományos DNS-vizsgálattal”, azaz a szabályos hangmegfelelések kimutatásának módjával. Véletlenül sem finnugor, hanem indoeurópai, pl. latin–neolatin relációban kell bemutatni a *p–f*, *kt–tt* stb. megfeleléseket, majd egy egyszerű kísérlettel eljuthatunk a rekonstrukció lehetőségének és jelentőségének a felismertetéséig: ha letakarjuk a latin adatokat, és feltesszük, hogy nem maradt fenn latin nyelvemlék, a mai leánynyelvek adatai alapján akkor is bizonyítani tudjuk a köztük fennálló rokonságot, ill. ki tudjuk következtetni a szabályos megfelelők közös eredőjét. Rámutathatunk: ugyanígy rekonstruálható az uráli alapnyelv is! 3. Következhet az alternatív nyelvrokonságok cáfolata: kiderül, hogy ezek nem állják ki a szabályos hangmegfelelések próbáját, a párhuzamok hangtanilag egymásnak ellentmondanak, nem alkotnak rendszert, tehát nincs hitelük. 4. Most már „csak” alkalmaznunk kell a tanultakat az uráli nyelvekre, és bizton számíthatunk arra, hogy a már jól ismert *p–f* stb. megfelelések láttán a középiskolásokat elfogja a felfedezés öröme.

Megjegyzendő, hogy Szentgyörgyi érdekes adalékkal szolgált a kérdés szociálpszichológiai vetületéhez is: többéves kutatása alapján a középiskolai magyartanárokat nyelvrokonság-tanítási hajlandóságuk szerint hat típusba sorolta: 1. a finnugor eredetet lelkesen tanítók, 2. tankönyvi alapon tanítók, 3. meggyőződés nélkül tanítók, 4. a finnugor tanokat és az alternatív nézeteket egyszerre tanítók, 5. csak az alternatív nézeteket tanítók, 6. azok, akik a nyelvrokonságot egyáltalán nem tanítják (vannak iskolák, ahonnan az igazgató a „béke érdekében” egyenesen kitiltotta ezt a témát).

Az ezután következő beszélgetést Constantinovits Milán moderálta. A felkért hozzászólók Magyar Sára (Partiumi Keresztény Egyetem), Sziráki Zsófia (ELTE doktorandusz) és Kubinyi Kata (ELTE) voltak. A beszélgetés elsősorban a következő kérdések körül folyt: 1. Mi lehet az oka, hogy ma is olyan sokan elutasítják a tudományosan alátámasztott finnugor rokonságot? 2. Kell-e, van-e értelme vitába szállni az alternatív elméletek képviselőivel? 3. Milyen felelőssége és lehetősége van a köz- és felsőoktatásnak a nyelvrokonság tanítását illetően? A válaszok szerkesztett változatát a szervezők a majdani konferenciakötetben tervezik közzétenni.

Kubinyi Kata

100 év a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből

Mivel idén ünnepeljük az országaink közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel centenáriumát, ezért kézenfekvő, hogy a mai ünnepség alkalmából a finn–magyar kapcsolatok egyik legfontosabb területéről, kulturális kapcsolataink elmúlt 100 évéről beszéljek. És az is indokolt, hogy e kapcsolatok felvázolása során nagyobb figyelmet szenteljek az állami szerepvállalásnak, a kulturális diplomáciának.

Előadásomban először kulturális kapcsolataink nagyobb korszakait, legfontosabb állomásait kívánom jellemezni, hogy e visszatekintés végén felvillant-sak egy napjainkban különösen időszerű kérdést: vajon tényleg szükségtelessé, feleslegessé vált-e a nemzetközi kulturális kapcsolatok területén a központi állami szervek és intézmények bilaterális aktivitása, szerepvállalása? Hiszen az immár nemzetközileg uralkodóvá vált elképzelés szerint decentralizált, közvetlen intézményi együttműködések és személyi kapcsolatokat preferáló korunkban az élet mind több területén új szereplőknek kellene átvenniük a korábbi nemzetállami, kormányzati, miniszteriális feladatokat.

Az egymás iránti érdeklődés felébredése – a XIX. század és a századforduló

Kulturális kapcsolataink története természetesen jóval hosszabb 100 évnél, ezért legalább pár mondattal fel kell idéznünk az 1920-at megelőző időszakot is. A két földrajzilag távoli nép egymás iránti különleges érdeklődése, rokonszenve, intenzívebb kapcsolatkeresése köztudottan a nyelvrokonság tényének felfedezésén alapult. Az újkori finn–magyar kapcsolatok kezdeteit a nyelvrokonság XVIII. századi bizonyításától, illetve a XIX. század magyar és finn utazóinak első látogatásaitól, tudósainak levelezésétől szokás számítani. Ebből a szempontból mindenekelőtt Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel tudományos igényű nyelvhasználati tanulmányait szoktuk említeni, valamint Reguly Antal (1839–1841) és Erik Alexanteri Ingman (1847) utazásait. Ekkor indult meg a rendszeres kapcsolattartás a magyar reformkor és a finn nemzeti ébredés tudós személyiségei között. A kölcsönös érdeklődést elősegítette a népek eredete, ősi hagyományai felé forduló romantika és a finn nemzeti ébredés, az ún. fennomán mozgalom térnyerése. A finn mozgalom több vezetője is követendő példaként tekintett a korabeli magyar politikai és kulturális

⁶ A Finnország Budapesti Nagykövetségén, 2020. február 28-án, a Kalevala napján elhangzott előadás szerkesztett változata. A szerző a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Intézet igazgatója.

törekvésekre. A XIX. század végén, illetve a századfordulón néhány színes útirajz már a szélesebb közönség érdeklődését is felkeltette, egyre több tudományágban és a művészet egyre több területén közvetlen kapcsolatok születtek, mind gyakoribbá vált egymás tudományos és művészeti eredmények kölcsönös megismerése. A két nép egymás iránti rokonszenvének jeleként szokás emlegetni a válságos történelmi helyzetekben megmutatkozó kölcsönös szimpátiát: a finnek együttérzését az 1848–1849-es szabadságharc idején, majd a magyar közvélemény aggodalmát az 1899 februárjában kiadott orosz cári manifesztum miatt, amit a kortársak a Finn Nagyhercegség autonómiája elleni támadásként értékelték. Mint tudjuk, a nemzetközi petícióhoz neves magyarok is csatlakoztak.

A művészeti ágak közül az irodalom iránti érdeklődés jelentkezett először. Ezzel kapcsolatban a mai nevezetes napon egy jelenség mindenképpen említést érdemel: Magyarországon a finn irodalmat még sokáig elsősorban az Elias Lönnrot által összeállított népi eposzsal azonosította a szélesebb olvasóközönség, ezért is különösen jelentős Barna Ferdinánd első teljes *Kalevala* fordítása (1871), amit Vikár Béla fordítása követett (1909). A finn olvasóközönség ehhez képest árnyaltabb képet alkothatott a magyar irodalom sokszínűségéről. De mielőtt még végleg elvesznék a részletekben, további érdekes adatok felsorolása helyett inkább egy mára klasszikussá vált kapcsolattörténeti összefoglalásra utalok, a *Barátok, rokonok* című, közel 30 szerzős tanulmánykötetre, amelyet három nyelven is kiadtak az 1980-as évek közepén (1984, 1985). A kötetnek egyetlen hiányosságát szokták felróni: ideológiai okokból a két világháború közötti korszak eredményeit túl röviden tárgyalja.

A kapcsolatok dinamikus fejlődésének időszaka – az I. világháború végétől a II. világháború végéig

Az előzmények kötelező felvillantása után előadásomban viszont kifejezetten ezzel az „elhanyagolt” korszakkal kell kezdenem a visszatekintést. Különösen két szempontra szeretném felhívni a figyelmet, ami érdemben segítette a kapcsolatépítést: a néprokonsági eszmére és a kulturális kapcsolatok ösztönzését célzó állami szerepvállalásra.

A két világháború közötti időszakban mindkét országban népszerűvé vált ún. *néprokonsági eszme* – finnül *heimoaate* – hatékonyan inspirálta a személyes kapcsolatok bővülését, finn és magyar tudósok, művészek, lelkes barátságát, kölcsönös látogatásait. Egyre nőtt az északi, illetve déli „testvérnépnel” tett utazásokról szóló lelkes publikációk száma, mind többen szerezhettek közvetlen élményeket, többek között a húszas évek elejétől kezdve rendszeresen megrendezett *finnugor közművelődési kongresszusokon*. Az 1921-es helsinki tanügyi találkozó 1.200 résztvevője között ugyan még csak öt magyar volt, de a tágabb tematikájú első tallinni kongresszus ezer

részvevőjéből már közel ötven; míg a húszas évek végén rendezett budapesti kongresszusra 650 finn – és 430 észti – érkezett. A harmincas években Helsinkibe közel 400, Tallinnba több mint 100 magyar jutott el.

Magyarországon a *Turáni Társaság* végzett fontos munkát a rokon népek megismertetése terén. A mindenre nyitott, könnyen lelkesedő egyetemisták szervezetei közül pedig különösen a *Turul Szövetség* fektetett hangsúlyt a finn kapcsolatok ápolására. A harmincas években emellett a népi írók mozgalma irányította Finnországra – és más észak-, illetve nyugat-európai ún. „paraszt-demokráciákra” – a kortársak figyelmét, különösen Kodolányi János finn útirajzainak volt nagy hatása. Az egyre növekvő érdeklődés vezetett a Magyar–Finn Társaság megalapításához 1937-ben. A társaság számos ismeretterjesztő, művészeti esemény szervezése mellett könyvsorozatot indított (1940-től), és a Magyar–Észti Társasággal együtt megjelentette az *Északi rokonaink* című periodikát is (1939–1944). A korszak végén a magyar külügyminisztérium támogatásával, de civil kezdeményezésként jött létre Zongor Endre jóvoltából a *Rokonnépek Intézete* (1943). Részben az értelmiségi körök szembenállásának logikájából is következett, hogy a népi írók által propagált finn művészeti eredmények, egyéb vívmányok az urbánusok részéről nem sok elismerést kaptak.

Finnországban szintén a jobboldali, polgári egyesületek és szervezetek voltak aktívak a néprokonsági munkában: az Akadémiai Karjala Társaság, a Finnségi Szövetség, a Finn Néprokonsági Társaság, a Függetlenségi Szövetség és a különböző egyetemista szervezetek. Programjuk több szempontból is összeesngött a korabeli magyar politikával, ami a Magyarországgal való kapcsolattartásra ösztönözte őket. A finn baloldal és a svéd nyelvű kisebbség körében viszont – részben ismét ideológiai-politikai ellenhatásként – nem mutatkozott érdeklődés Magyarország és a magyar kultúra iránt. A távoli rokonok iránti érdeklődés térnyerése tette időszerűvé kifejezetten finn–magyar baráti társaságok alapítását Finnországban a húszas évek végétől. A néprokonsági munkában érdekelt finn és magyar szervezetek tevékenysége elsősorban kulturális aktivitást jelentett. E szervezetek rendszeres kapcsolatban álltak, kölcsönös látogatásokat, tanulmányutakat szorgalmaztak, együttműködési szerződéseket kötöttek. Külön említést érdemel a két evangélikus „testvéregyház” kapcsolatfelvétele, többek között ösztöndíjas csereprogramjuk beindítása (1927).

A néprokonsági eszme és az ebből fakadó társadalmi kezdeményezések mellett a másik fontos kapcsolatépítést ösztönző tényező az említett aktív állami szerepvállalás volt. Az egymásra rokonként tekintő nemzetek közötti kapcsolatok fejlesztése, a kölcsönös szimpátiában rejlő lehetőségek kiaknázása természetesen a szövetségeseiket kereső kormányok szempontjából is előnyösnek tűnhetett. A diplomáciai kapcsolatfelvételre a trianoni békeszerződés aláírása után, 1920-ban kerülhetett sor. Az első években tiszteletbeli konzulok és

más fővárosokban működő külképviseletek vezetői képviselték országainkat. A finn kapcsolat felértékelődését jelezte, hogy a magyar külképviselet 1928-ban Tallinnból Helsinkibe költözött. A magyar ügyvivő (Nemeskéri-Kiss Sándor) 1934-ben kapott követi rangot. Ettől az évtől kezdve Finnország is állandó képviseletet létesített Budapesten, Onni Talas követ (1930–1940) Koppenhágából költözött át a magyar fővárosba.

Előadásom témájának megfelelően kissé részletesebben kívánok szólni a kulturális diplomácia körébe sorolható állami kezdeményezésekről és eredményekről. Köztudott, hogy Magyarország kulturális és tudománydiplomáciai koncepciója a két világháború közötti időszakban alakult ki, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931) korszerű elképzelései szerint. Klebelsberg a népoktatás megújítása mellett stratégiai szerepet szánt az új elit kinevelésének. Ennek részeként Magyarország nemzetközi oktatási és tudományos kapcsolatainak fejlesztését is napirendre tűzte. Az 1868 óta létező külföldi utazási ösztöndíjak számát jelentősen növelte, pályázatukat szervezettebbé tette, ezáltal a korszak végéig közel 2.000 tehetséges fiatalember külföldi tapasztalatszerzése vált lehetővé. A Magyarország szempontjából legfontosabb európai fővárosokban – Bécsben és Berlinben (1924), majd Rómában (1927) és Párizsban (1927/1933/1942) – kulturális intézeteket alapított. E Collegium Hungaricumok az országnép pozitív formálása mellett a kiutazó magyar ösztöndíjasok – elsősorban kutatók és művészek – munkájának segítségével vettek részt. A harmincas években, immár Hóman Bálint minisztersége (1932–1942) idején kiteljesedett a külföldi egyetemi tanszékek támogatása. A negyvenes évek elején már közel félszáz egyetemi oktatóhely nyújtott hungarológiai ismereteket külföldön, jelentős részük magyar állami támogatással. Az aktív kulturális diplomácia sikereként értékelhető, hogy a negyvenes évek elejére Magyarország nyolc ún. baráti országgal szellemi együttműködési megállapodást – mai kifejezéssel kulturális egyezményt – is kötött.

Minket persze elsősorban az érdekel, hogy mindez hogyan tükröződött Finnország vonatkozásában. Három konkrét eredményt érdemes kiemelni. Először is a Helsinki Egyetemen már 1925-től oktatott magyar anyanyelvű lektor – Weöres Gyula (1925–1942), majd Fazekas Jenő (1942–1944) –, és 1928-ban a Magyar Intézet is megalakult. Egyfelől kétségtelenül imponáló, hogy az egyetemen a modern filológiák közül még hosszú ideig kizárólag a német és a magyar rendelkezett saját „intézettel”, másfelől a reális képhez hozzátartozik, hogy a hangzatos név gyakorlatilag az egyetlen lektori – egyben intézetigazgatói – státuszt jelentette, valamint az elkülönítetten kezelt könyv-, folyóirat- és hanglemezállományt, ami a magyar állam adományaként érkezett. Tehát semmiképpen nem a híres Collegium Hungaricumokra emlékeztető intézményre kell gondolni, amikor a helsinki Magyar Intézetet emlegetjük.

Második eredményként az ösztöndíjas cserék elindítását említhetjük. Klebelsberg Kunó 1930-ban látogatást tett Észak-Európába, és a tudományos

kapcsolatok élénkítése érdekében állami ösztöndíjas cserét kezdeményezett Svédország mellett Finnországgal és Észtországgal. A finn–magyar megállapodás keretében a második világháború végéig nagyságrendileg 20–20 finn és magyar fiatal kutató kapott állami ösztöndíjat. Klebelsberg látogatásának további eredményei közé tartozik, hogy a nagyobb finn, észt és magyar egyetemek együttműködési megállapodást kötöttek, illetve megalakult a Finnugor Kutatás Magyar Nemzeti Bizottsága. Ez a gesztus egyfelől mutatja, hogy a magyar kulturális diplomácia az északi relációt is figyelembe vette, másfelől akkor kezeljük megfelelő súllyal Klebelsberg kezdeményezését, ha a Finnországra jutó kb. 20 ösztöndíjast az előbb említett kétezres nagyságrendhez viszonyítjuk.

Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy Finnország elsőként Magyarországgal – és Észtországgal – kötött kulturális együttműködési szerződést 1937-ben, ezt tekinthetjük a harmadik konkrét eredménynek. Ezt megelőzően Magyarország is csupán a legkiemeltebb partnereivel – Lengyelországgal, Olaszországgal, Ausztriával és Németországgal – emelte ilyen szintre hivatalos kulturális kapcsolatait. Az Uuno Hannula és Hóman Bálint miniszterek által aláírt, 16 cikkelyből álló egyezmény szorgalmazta a rokonság kutatása szempontjából releváns tudományos együttműködés és a finnugor kongresszusok állami támogatását, ösztöndíjasok fogadását, egymás művészeti értékeinek bemutatását, a tankönyvekben a rokon népről szóló ismeretek kibővítését. A felállított finn–magyar vegyesbizottság és a miniszteri elnöklettel működő nemzeti albizottságok feladata lett az együttműködés elősegítése a tudomány, az oktatás és a sport területén.

Az egyetemi oktatás támogatása, az ösztöndíjas cserék beindítása, valamint mindenekelőtt a kulturális egyezmények megkötése annak a jele, hogy a szuverenitását nemrég elnyert két északi állam és a Trianon után európai szövetségeseket kereső Magyarország kulturális kormányzata egyaránt fontosnak tekintette a nyelvokon nemzetek közötti együttműködés állami szintű támogatását. Az állami eszközökkel is támogatott közeledés igazi bázisát természetesen a civil kulturális és társadalmi kapcsolatok említett kiszélesedése jelentette.

Amint említettem, a húszas, harmincas és negyvenes évek tudományos és művészeti kapcsolatainak eredményeit a *Barátok, rokonok* tanulmánykötet viszonylag röviden tárgyalja, és sajnos azóta sem történt meg e korszak kapcsolattörténetének szisztematikus feldolgozása. Legjobban az irodalmi kapcsolatokat ismerjük, többek között Yrjö Varpio és Szopori Nagy Lajos *Ismerkedő ismerősök* című recepciótörténeti könyvéből (1990). A két világháború közötti időszakban is jellemző maradt az előző korszak aszimmetriája: Finnországban közel száz magyar szépirodalmi kötet jelent meg, míg Magyarországon kevesebb, mint negyven – ennek is több mint fele a korszak legvégén, a második világháború idején. Finnországban feltűnő a magyar lektúr népszerűsége,

míg a *Kalevala* iránti kitüntetett magyarországi figyelem az első kiadás centenáriumára alkalmából rendezett emlékévben tetőzött 1935-ben. Sajnálatos, hogy a különösen élénk zenei kapcsolataink történetével tudomásom szerint alig foglalkoztak, szinte kizárólag Viljo Tervonen néhány részletkérdést feltáró, kiváló tanulmányai említhetők. Annyit mindenesetre tudunk, hogy a finn nagyközönség számára a zenében továbbra is a hallatlanul népszerű cigányzene, az előző korszakban megkedvelt népszínművek melódiai, illetve Kálmán Imre operettjei jelentették a közkedvelt magyar dallamvilágot. Bár a húszas évek végétől néhány Bartók és Kodály művet is bemutattak, ezek ekkor még nem arattak osztatlan sikert. A vendégszereplések kölcsönösök voltak, pl. Robert Kajanus a húszas években két alkalommal is Budapestre látogatott, hogy finn zeneszerzők műveit vezényelje. A kórusok előző korszakban kezdődő látogatásai továbbra is rendszeresek maradtak. A finn képzőművészet, iparművészet és építészet századforduló óta töretlen magyarországi elismertsége mellett a két világháború közötti időszak új fejleménye, hogy immár a finn közönség is mind több nagyszabású magyar tárlatot láthatott, elsősorban Helsinki kiállítótermeiben.

A korszak rövid jellemzését egy számomra különösen kedves téma említésével zárom: a finn és magyar nép között kialakult széleskörű rokonszenvet jól szemlélteti, hogy amikor a Szovjetunió 1939-ben megtámadta Finnországot, a budapesti finn követségen 25.000 ember jelentkezett önkéntesnek a finn frontra. A Finnországról megjelent cikkek ezrei, tanulmányok százai, könyvek tucatjai, valamint a Finnországba küldött magyar önkéntes zászlóalj, hadfelszerelés és humanitárius segély egyértelműen mutatja, hogy a finnek iránti rokonszenv ekkor már jelentős tényező volt a magyar társadalomban. A kölcsönös szimpátia állami propagandával is táplált érzése a világháború éveiben, a Szovjetunió elleni fegyverbarátság jegyében tovább erősödött mindkét országban.

A kapcsolatok alakulása a magyarországi egypártrendszer idején – 1948-tól 1990-ig

A második világháború vége éles cezúrát, több évig tartó hullámvölgyet jelentett az addig szervesen fejlődő, egyre szélesedő finn–magyar kapcsolatokban. Diplomáciai kapcsolatot három év szünet után létesített Magyarország, 1947 őszen bízták meg Szekfű Gyula moszkvai követet a finn ügyek intézésével is. A helsinki magyar követséget 1949-ben nyitották újra, a képviselő vezetője Münnich Ferenc lett többszörösen „harcedzett” kommunista pártfunkcionáriusként. A finn kormány távolságtartással viszonyult a kiépülő magyarországi diktatúrához, csak 1950-ben küldött ügyvivőt Budapestre, az ötvenes évek végéig nem is volt finn követ Magyarországon.

A Rákosi-rendszer a „sovinsztának” tartott néprokonsági eszmétől ihletett, „fasisztának” bélyegzett fegyverbarátságban edződött finn relációt ideológiai-lag károsnak ítélte, és ennek megfelelően teljesen új alapokra akarta helyezni. A két ország közötti kapcsolattartást lényegében a kommunista pártok képviselőire, a szocializmus iránt elkötelezett személyekre kívánták korlátozni. A kapcsolatok korábbi aktív magyar szereplőinek többségét ellehetlenítették, megfélemlítették, szervezeteit betiltották, felszámolták, és gondot fordítottak rá, hogy finn részről is ideológiailag megfelelő, új partnereket találjanak. A finn baloldali pártok és társadalmi szervezetek mellett nagy szerepet szántak az 1950-ben alapított új Finn–Magyar Társaságnak, amit a helsinki magyar követségen keresztül finanszíroztak és láttak el sztálinista propagandaanyagokkal.

A magyarok iránti rokonszenv persze továbbra sem korlátozódott a baloldali ideológiát valló finnekre. Ennek egyik emlékezetes példája volt az 1952-es helsinki olimpia, ahol a finn közönség lelkes szurkolása által buzdított magyar sportolók minden idők legjobb teljesítményével 42 érmet (ebből 16 aranyat) szereztek, illetve az 1956-os forradalom, amikor a finn társadalom különféle formákban nyilvánította ki szimpátiáját a magyarok iránt: többek között adománygyűjtésekkel, véradással, tiltakozó demonstrációkkal.

A Rákosi-korszak a kulturális együttműködés szempontjából szintén a pangás időszaka volt, a kutatók kapcsolattartása, látogatásai átmenetileg ellehetetlenültek, egymás művészeti értékeinek ismertetése kölcsönösen visszaesett. Jellemző adat ismét a legjobban kutatott irodalmi kapcsolatok területéről, hogy a Rákosi-korszak könyvkiadásában kizárólag a *Kalevalából* szerkesztett szemelvénygyűjtemény és Aleksis Kivi *Hét testvér* című regénye képviselte a finn irodalmat, míg Finnországban a magyar lírát csupán egy társadalomkritikus, azaz ún. „forradalmi” verseket felvonultató antológia, *A szabadság tüzei* (1952). A szocialista Magyarország eredményeinek bemutatásával megbízott Finn–Magyar Társaság 1951-ben rendezte meg első vándorkiállítását a magyar munkások egyre javuló életkörülményeiről, magyar filmheteket 1952-től kezdve szerveztek Helsinkiben. A korszak kevés eredménye közé tartozott, hogy Finnországban végre elkezdtek játszani és értékelni Bartók műveit.

A Kádár-korszak az ötvenes és hatvanas évek fordulóján jól érzékelhető változást hozott. Az új politikai vezetés a keleti és nyugati blokk között egyensúlyozó Finnországra már nem gyanakvással, sokkal inkább hasznos partnerként tekintett. Kádár János főtitkár (1956–1988) és Urho Kekkonen köztársasági elnök (1956–1982) egyaránt szorgalmazta a baráti kapcsolatok kiépítését. Kádár számára Finnország „ablak” volt a szocialista táboron kívüli világra, Kekkonen pedig – a Szovjetunió árnyékában – egy olyan szocialista országgal alakíthatott ki szorosabb kapcsolatot, amelyre nem csupán a finn baloldali tekintett őszinte szimpátiával, hanem lényegében a finn társadalom egésze. A két világrendszer közötti enyhülésben érdekelt finn és magyar vezetők előszeretettel

tel hivatkoztak nemzetközi fórumokon az országaink között mind szorosabbá váló kapcsolatokra, mint két eltérő gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedésű állam bizalomra épülő együttműködésének kiváló példájára. Kekkonen és Kádár különleges viszonyát jól jellemzik a magas szintű látogatások. Kekkonen volt az első nem szocialista államfő, aki a forradalom leverése után ellátogatott Kádárhoz 1963-ban, ezzel megtörve a nyugati országok politikai bojkottját. Kádárnak a szocialista táboron kívüli első hivatalos útja is Helsinkibe vezetett 1973-ban. Kekkonennek a forradalom leverése 20. évfordulójára időzített budapesti látogatása szintén sokatmondó. Ez a tágabb perspektíva segít megérteni, hogy a Magyar Népköztársaság miért fordított kiemelt figyelmet finnországi aktív jelenlétére, többek között a kultúra területén is.

Mielőtt rátérnénk a kulturális együttműködésre, érdemes megemlíteni, hogy a példaértékű kapcsolatok kiépítésére törekvő állami vezetők a hivatalos-politikai közeledés mellett a szélesebb körű társadalmi érintkezést, korabeli kifejezéssel az ún. népi diplomáciát is ösztönözték. Ez egyfelől államilag támogatott társasutazások, találkozók formájában valósult meg, másfelől az egyre bővülő testvérvárosi együttműködés révén. Elsőként Pécs és Lahti kötött testvérvárosi szerződést 1956-ban, amit a nyolcvanas évek végéig 27 újabb testvérvárosi kapcsolat követett. A társadalmi kapcsolatok fejlesztésének szervezeti kereteit magyar részről az állampárt által kontrollált Hazafias Népfront biztosította, finn részről pedig elsősorban a Finn–Magyar Társaság. A Hazafias Népfront a Finn–Magyar Társaság mellett a Finn Kommunista Pártot, a Finn Népi Demokratikus Uniót, a Finn Szociáldemokrata Pártot és Kekkonen Centrum Pártját tekintette partnerének. E társadalmi szervezetek és politikai pártok a népi diplomácia jegyében 1967-től 1988-ig háromévente Barátsági Heteket szerveztek, amelynek fővédnökei a mindenkori államfők voltak. A kezdeményezés keretében (kezdetben 360–360 fős, később valamivel csökkenő létszámú) gondosan válogatott „civil” csoportok különgepeken utaztatva, magas rangú állami vezetők által kísérve és fogadva, szervezett formában ismerkedtek a másik nép életével, gazdasági, szociális és kulturális eredményeivel, ezáltal is példát adva a világnak a békés egymás mellett élés eszméjéről. 1979-től a Barátsági Hét keretében immár a finn–magyar testvérvárosok konferenciáját is megrendezték. A Kádár-korszak „emberarcú szocializmusába” még a hazai evangélikus egyház finn kapcsolatainak újbóli engedélyezése is belefért, természetesen az Állami Egyházügyi Hivatal közvetlen kontrolljával, a korlátokat kijelölő megállapodás (1965) keretei között. Újraindult a teológus ösztöndíjasok cseréje, majd a nyolcvanas évek elejétől több mint harminc testvérgyülekezeti kapcsolat jött létre.

A Kádár-korszak Finnországban kifejlesztett kulturális diplomáciai aktivitását ismét más országokhoz hasonlítva érdemes bemutatni. A Rákosi-rendszer hidegháborús politikának alárendelt, egyoldalú kapcsolatrendszeréhez képest

némi változást hozott, hogy az 1956-os forradalmat vérbe fojtó és emiatt nyugaton bojkottált Kádár János a hatvanas évektől kezdve a kulturális diplomácia eszközeit is felhasználva kívánta „szalonképessé” tenni hatalmát. Az enyhülés időszakában, a nyugati országok baloldali pártjainak szimpátiájára is támaszkodva a közeledés szándéka kölcsönösnek bizonyult, így a nyolcvanas évek végéig 20 kapitalista országgal, többek között az USA-val is kulturális szerződést kötött a Magyar Népköztársaság.

A tudománydiplomáciában a hungarológiának szántak mind fontosabb szerepet. A Magyarországgal aktív kapcsolatot tartó, magyar állami támogatást is élvező külföldi oktatóhelyek száma gyorsan nőtt a nyugati egyetemeken. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján több mint 30, a korszak végén már közel 50 vendégoktatót küldtek külföldi egyetemekre a magyar hivatalos szervek. A külföldi intézetek feladatait szintén újragondolták. A területre irányuló figyelmet jelzi, hogy Bécsben a leromlott állagú barokk Testórpalota helyett új épületet emeltek (1962–1963), a római Falconieri-palotát felújították (1973–1979), a Párizsi Magyar Intézetet a korábbi bérlakások után végre méltó önálló épületbe költöztették (1986). A hetvenes években e nyugat-európai ingatlanfejlesztések mellett intézetet nyitottak Kelet-Berlinben, majd a szintén „baráti”, el nem kötelezett Egyiptomban (1974) és Indiában (1978). E fejlesztések mellett a prágai intézet is új épületbe költözhetett (1978). Ebbe a sorba illeszkedett a helsinki intézet megnyitása 1980-ban, amit már csak a szocialista korszak legvégén, a rendszerváltás időszakában követett újabb intézetalapítás Stuttgartban és Moszkvában (1990).

A Kádár-korszak a röviden ismertetett új külpolitikai koncepciónak megfelelően a finn–magyar kulturális kapcsolatokban is változást hozott. Szimbolikusnak tekinthető, hogy Finnország volt az első nem szocialista állam, amellyel a Magyar Népköztársaság kulturális egyezményt kötött 1959-ben – mint ahogy Finnország is a Szovjetunió után elsőként Magyarországgal kötött ilyen megállapodást a második világháborút követően. A korábbi, 1937-es szerződés által kiemelt területek mellett ezúttal már a művészetek és a média területén megvalósuló cserék elősegítését is hangsúlyozták. Ismét felállhatott a két nemzeti albizottság és a Kulturális Vegyesbizottság, amely előbb évente, később háromévente fogadta el a konkrét feladatokat tartalmazó munkaterveket. Az egyezmény kölcsönösségi alapon biztosított állami ösztöndíjakat, tanulmányutakat, támogatta az intézmények és szervezetek közötti szakmai kapcsolatokat, a kölcsönös kulturális exportot.

A testvéregyemmi kapcsolatokat vendéglektorok küldésével erősítették azokon a tanszékeken, ahol hungarológiai, illetve fenniskolai tanulmányokat lehetett folytatni. Ismét megkezdhetette munkáját a magyar vendéglektor a Helsinki Egyetemen (1962), majd vendéglektori státuszt alapítottak a Turku Egyetemen (1966) és a Jyväskyläi Egyetemen (1975) is, ami fontos előfeltétele volt a hungarológiai képzések fejlesztésének. A kölcsönösség jegyében

finn vendéglektor működött a budapesti ELTE (1962), a debreceni KLTE (1971) és a szegedi JATE (1975) Finnugor Tanszékein. A nyolcvanas évek elejétől a lektorok mellett már vendégprofesszorok is oktattak a Helsinki Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Említést érdemel, hogy sokáig Finnország volt az egyetlen nem szocialista ország, ahol állami ösztöndíjjal teljes egyetemi képzésben vehettek részt magyar hallgatók.

A két ország közeledése – és a kulturális egyezmény rendszeresen megújított munkatervei – a hatvanas évektől kezdve egyfelől nagyobb szabású kulturális eseményeket tettek lehetővé, másfelől ösztönözték a kulturális intézmények és szervezetek kapcsolatfelvételét. A jelen előadás keretében azonban még a legjelentősebb művészeti produkciók és tudományos projektek felsorolására sincs mód, ezért ismét csupán egyetlen eseményt említek, ami a mai naphoz kapcsolódik. A korszak emlékezetes pillanata volt a *Kalevala* színpadi adaptációja a Thália Színház társulatával, Kazimir Károly rendezésében, ami mindkét fővárosban nagy sikert aratott a hetvenes évek elején. A helsinki vendégjátékot a finn közszolgálati televízió is felvette, és többször sugározta. A magyar *Kalevala*-adaptációt öt finn városi színház is átvette, műsorára tűzte.

Az intézményközi kapcsolatok közül csak a legjelentősebbek felsorolására van mód. Időrendben elsőként a közszolgálati rádió és televízió együttműködési megállapodásai (1965, 1966) említhetők, ami jelentős volumenű zenei műsorcsere mellett egymás szépirodalmának, kulturális életének kölcsönös bemutatását, szakembercseréket, közös produkciókat is lehetővé tett. Rendszeressé vált a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) és a finn Népművelési Társaság (KVS) elsősorban felnőttképzésre koncentráló együttműködése tanulmányutakkal, előadócserékkel, kölcsönösen biztosított nyári egyetemi ösztöndíjakkal. A természettudományok terén volt jelentős a Budapesti Műszaki Egyetem és a finn Műszaki Főiskola együttműködési megállapodása (1972), illetve a Magyar Tudományos Akadémia és a Finn Akadémia közötti megállapodás (1975). A művészetek terén a Liszt Ferenc Zeneakadémia és a Sibelius Akadémia (1973), a magyar és a finn írószövetség (1977), illetve a két képzőművészeti szövetség (1978) együttműködési megállapodása emelhető ki, amit több kiadóvállalat szépirodalmi sorozatot célzó együttműködése követett (1978/1980).

Ez utóbbi megállapodás kapcsán érdemes jelezni, hogy a kapcsolattörténetünk elején említett „aszimmetria” a szépirodalmi művek kiadása terén (is) fordítottá vált: míg korábban a finn kiadók és a finn olvasóközönség mutatott nagyobb érdeklődést irodalmunk iránt, addig a nyolcvanas évekre immár a finn szépirodalom hazai kiadása került jelentős túlsúlyba. E jelenség aligha volt független egy általánosabb trendtől: Finnország ekkor már mind több tekintetben kezdett követendő példává, vágyott mintává válni hazánkban.

Mielőtt továbblépnénk a következő korszakra, végül, de nem utolsó sorban a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ 1980-as megalapítása

említendő még a Kádár-korszak egyik maradandónak bizonyult eredményeként.

Az elmondottakból következő konklúziót egy mondatban összefoglalva: bárhogy is vélekedünk Kádár és Kekkonen politikájáról, sok szempontból jogosan kritizálható hatalmi játszmáiról, a Szovjetunióhoz fűződő ellentmondásos viszonyokról, az kétségtelen, hogy az országaink közötti kulturális kapcsolatok ebben a korszakban élveztek a legerőteljesebb állami támogatást, aminek a pozitív hatása máig érzékelhető a művészetek és a tudományok terén.

A kapcsolatok alakulása a szocialista rendszer összeomlása és országaink EU-csatlakozása óta

A szocialista tábor összeomlása, a magyar rendszerváltás ugyan fontos történelmi korszakhatár, de a finn–magyar kulturális kapcsolatok terén nem hozott azonnali jelentős változást. A kulturális egyezményt 1995-ben megújították, a testvérvárosok száma tovább nőtt, a tudományos és művészeti intézmények közötti kapcsolattartás végleg megszabadult az ideológiai és pártpolitikai kötöttségektől.

Bár a nyugati integrációra stratégiai célként tekintő magyar külpolitika Finnországot a kilencvenes években is fontos partnernek tekintette, és Finnország is tett néhány kivételes segítő gesztust a rendszerváltás után súlyos nehézségekkel küzdő Magyarországnak – csakúgy, mint Észtországnak –, a két ország nemzetközi kapcsolatrendszerében bekövetkező jelentős változások összességében mégis csökkentették a finn–magyar reláció korábbi jelentőségét. Az ezredfordulót követően ez a tendencia még markánsabbá vált. Helsinki már nem játszott, nem játszik olyan kitüntetett szerepet a magyar állami vezetők szemében, mint az előző évtizedekben. És a posztkommunista átalakulás iránti fokozott érdeklődés lecsengése után immár Finnország vezető politikusai sem követik olyan lelkesen a piacgazdaság és a parlamentáris demokrácia magyarországi fejlődését.

Kulturális kapcsolataink terén az ezredfordulót követően öröndetes fejlemények történtek: a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ 2002-ben jobb adottságú ingatlanba költözött, majd 2004-ben végre a helsinki magyar intézet budapesti „testvérintézménye”, a FinnAgora is megnyitotta kapuit. Ennek ellenére mégis azt kell mondanom, hogy az állami szerepvállalás az elmúlt egy-két évtizedben csökkent a bilaterális kulturális kapcsolatokban. Finnország és Magyarország Európai Unió csatlakozását követően immár mindkét ország kisebb szerepet szán a korábbi évtizedeket meghatározó állami koordinációnak. Az új gyakorlat hátterében az a megfontolás áll, hogy az EU-ban jóval több lehetőség nyílik a civil kapcsolatok kialakítására, a közvetlen intézményközi együttműködésre és az uniós polgárok mobilitására.

Ennek megfelelően a finn–magyar kulturális egyezményt konkretizáló három-évenkénti munkatervet 2013-ban már nem újították meg a felek. A minisztériumi finanszírozású közös művészeti és tudományos projektek, a másik ország állampolgárai számára biztosított állami ösztöndíjkeretek korszaka ezzel lezárult.

Talán korai lenne ítéletet mondani arról, hogy ez a koncepció milyen következményekkel jár távlatilag. Egyelőre azt látjuk, hogy a gazdasági recesszió óta fokozott financiai nehézségekkel küzdő tudományos és művészeti intézmények, a kulturális élet piaci és költségvetési szereplői nem tudják betölteni azt az űrt, amit korábban az állami szerepvállalás áthidalta. Az EU pályázatai pedig közismerten nehezkesebbek, bilaterális célokat csak korlátozottan szolgálnak, a mobilitáson kívül más jellegű közös projekteket kevésbé támogatnak.

Ismét csupán egy szempontot szeretnék kiemelni. Kapcsolataink jövőjét tekintve különösen aggasztó az a nemzetközi trend, hogy az oktatási tárcák az egyetemi autonómiára hivatkozva – valójában a felsőoktatási forráskivonás egyik kísérőjelenségeként – immár nem vállalnak garanciát a vendégoktatói státuszok fenntartására, immár nem tartják evidenciának a kis nyelvek és kultúrák szakjainak finanszírozását. A finnországi egyetemeken az ezredforduló után mind nyilvánvalóbbá vált a hungarológiai műhelyek agóniája. A korábbi négy vendégoktatói státuszt átalakították, illetve felszámolták, a hungarológiai képzés a Jyväskyläi Egyetemen már megszűnt, a Helsinki Egyetemen a megszüntetés árnyékában tengődik, és valószínűleg csak idő kérdése, hogy hasonlóan baljós híreket halljunk a Turku Egyetemről is. A magyar egyetemeken a Finnország iránti érdeklődésből fakadó jelentős hallgatói létszám ugyan valamivel tovább biztosította a finn szakok státuszát, de a legutóbbi bölcsészkarai átszervezések a hazai fennsík szemponjtából sem kecsegtetnek sok jóval.

Nagy – és egyben költői – kérdés, hogy az EU vívmányai és az angol nyelv elterjedése valóban pótolhatják-e a más országok, nyelvek és kultúrák alapos megismerését célzó szakirányú képzéseket. Hasonló kérdés, hogy a napjainkban oly népszerű nemzetközi konferenciaturizmus tudományos eredmények tekintetében kiválthatja-e immár négy-öt emberöltőnyi felkészült finn és magyar szakember elmélyült kutatómunkáját, tudományos eredményeit. Véleményem szerint aligha. És ez a hiány kulturális kapcsolataink minőségére is óhatatlanul kiható, idővel egyre nehezebben korrigálható negatív tendenciákat generálva.

Ez az új helyzet természetesen a helsinki magyar intézetet és a FinnAgorát is új kihívások, új feladatok elé állítja. Gyakorlatilag e két intézmény maradt a hajdan oly sokirányú, aktív állami szerepvállalás utolsó eleme, mondhatni utolsó bástyája a finn–magyar kulturális kapcsolatokban. A helsinki Balassi Intézet központi fekvésű, jó adottságú épületével, megfelelő létszámú, felké-

szült munkatársával, évi 100–150 programot létrehozó, támogató aktivitásával kétségkívül továbbra is jelzi azt a figyelmet, amivel a magyar kulturális diplomácia Finnországra tekint. A Finn Nagykövetség csodálatos épületébe költözött FinnAgorát szintén sokan ismerik Magyarországon. Ám a korábban állami szerepvállalással ellátott feladatok, a felkarolandó fontos kezdeményezések messze túlmutatnak e két intézmény jelenlegi lehetőségein.

Véleményem szerint a finn–magyar kulturális kapcsolatok elmúlt 100 évének tanulmányozása arra is rávilágít, hogy az állami szerepvállalás segítségével olyan maradandó értékek jöttek létre a múltban, amelyekhez hasonlókra napjainkban is szükség lenne, és a jövőben is szükség lesz.

Jelenleg a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ 40 éves működésének történetét kutatom. Reményem szerint e munka eredménye nem csak vaskos könyv lesz, hanem egyben tanulságos is. Talán segít megválaszolni a nem könnyű kérdést, hogy miként lehetne a folyamatosan változó körülmények, egyre újabb kihívások között továbbra is hatékonyan segíteni az országaink közötti kölcsönösen előnyös kapcsolatok továbbfejlesztését, jövőjét.

Richly Gábor

*

Néprajz és finnugrisztika

Az MTA Néprajztudományi Bizottsága a Néprajzi Kutatóintézettel közösen az elmúlt két év során konferenciasorozatot szervezett *A néprajztudomány helyzete és jövője* címmel. Ennek a sorozatnak az ötödik állomása volt a 2020. január 23-i rendezvény, melynek összefoglaló címe: *A néprajz és társtudományai*. A felkért előadók a következő társtudományok képviselői voltak: őstörténet, történeti embertan, finnugrisztika, történelem, nyelvészet, irodalom, szociológia, ökológia és kulturális antropológia. A húszperces előadásokat tízperces hozzászólás követte, melyben a szervezők szándéka szerint egy-egy néprajzkutató a saját tudományága szempontjából reagált az elhangzottakra. Az egynapos konferencia nagyon tanulságos volt: az előadók egy része a tudományelmélet felől közelítette meg a témát, mások konkrét együttműködési példákról és lehetőségekről beszéltek. Az alábbiakban a *Néprajz és finnugrisztika* címen elhangzott előadás szerkesztett változatát közöljük, a lábjegyzetekben az előadó saját megjegyzéseivel.

Mi a finnugrisztika?

Ahhoz, hogy két tudományág viszonyáról beszélhessünk, előbb egy sor elméleti, terminológiai kérdést kell tisztáznunk. Például azt, hogy mit értünk finnugrisztikán, ugyanis ennek a tudományágnak szűkebb és tágabb értelmezése egyaránt ismert.

A finnugrisztika **szűkebb értelemben** nyelvészeti diszciplína, a finnugor (uráli) nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek kutatása abból a célból, hogy megismerjük e nyelvek kapcsolatrendszerét és történetét. Elméleti kerete a történeti-összehasonlító nyelvtudomány. Ugyanilyen alapon működik például az altajsztika, a turkológia, az indogermanisztika és többi olyan tudományág, mely genetikailag összetartozó nyelveket vizsgál. A történeti és az összehasonlító módszer között az a különbség, hogy a történeti nyelvészeti írott forrásokat, régi nyelvemlékeket használ a kutatásaihoz – az indogermanisták például 4000 éves szanszkrit szövegemlékek alapján vizsgálódhatnak. Olyan nyelvcsaládok esetében, melyek nem rendelkeznek régi forrásokkal, a ma beszélt nyelvek összehasonlításával lehet következtetni a korábbi nyelvállapotokra. Ez történik a finnugrisztikában, hiszen a mi nyelvcsaládunkban a legrégebbi szövegemlék a XII. század végéről származó magyar Halotti Beszéd.

A finnugrisztika egyidős az összehasonlító nyelvtudománnyal. Valójában két finnugor nyelv, a magyar és a lapp (számi) összevetése tekinthető az első összehasonlító nyelvészeti kísérletnek, amikor a két nyelvnek nemcsak a szókincsét, hanem az egész nyelvtani rendszert vetette össze Sajnovics János, és a nyelv változásának szabályosságáról is szólt (Sajnovics 1770, 1771, 1994)⁷. Az indoeurópai nyelvek kutatói Sajnovics műve nyomán dolgozták ki és fejlesztették tovább a nyelvhasználat, azaz a komparatisztika elméletét és módszertanát a XIX. században.

A finnugrisztika mellett az 1970-es évektől kezdve használatos az *uralisztika* kifejezés is. Tudvalevőleg az uráli nyelvcsaládnak két ága van, a finnugor és a szamojéd nyelvek csoportja. A finnugrisztika és uralisztika közti különbség azonban nem abban van, hogy a szamojéd nyelvek kutatása csak az uralisztikán belül lehetséges. Az uralisztika elnevezés új kutatási módszertant, új szemléletet kívánt jelölni és némileg eltávolodni a XIX. századi előzményektől. Manapság szinonimaként használják a két kifejezést.

Az új szemlélet abban is megnyilvánul, hogy a főbb nyelvtörténeti kérdések tisztázása után több figyelem irányul az egyes nyelvek szinkron leírására, a nem-rokon nyelvekkel való összehasonlításra, azaz a nyelvtipológiai vizsgálatokra, valamint szociolingvisztikai kérdésekre. Tudvalevőleg az oroszországi finnugor nyelvek kisebbségi helyzetben próbálnak túlélni, szűkülnek az

⁷ Éppen most ünnepeljük Sajnovics Demonstrációjának 250 éves jubileumát, ezzel kapcsolatban az ELTE BTK konferenciát is szervezett 2020. január 27-én.

anyanyelv használati körei. Általánossá vált a két- vagy többnyelvűség, és sok helyen fenyeget a nyelvvesztés veszélye. Mindez kapcsolatban van az identitás kérdésével is. Ennek a kutatása a nyelvészet és a társadalomnéprajz határterülete.

A finnugrisztika határai olykor elmosódnak. Általában nem tartják finnugrisztikai kutatásnak a három államalkotó nép nyelvének, a magyar, a finn és az észti nyelvnek a kutatását, különösen az adott nyelv országában nem. Eszerint a hungarológia Magyarországon nem finnugrisztika, de előfordulhat, hogy magyar nyelvterületen kívül annak számít.

A finnugrisztika **tágabb értelemben**: a finnugor nyelvű népek kutatása. A nyelven túl ide tartozik az őstörténet, történelem, régészet, néprajz (benne a tárgyi és szellemi néprajzzal, azaz a folklór, a zene, a hitvilág és a szokások kutatása), irodalom, fizikai antropológia – ez az ún. komplex finnugrisztika, mely népszerű volt az 1970-es, 1980-as években. Az 1975. évi budapesti nemzetközi finnugor kongresszus volt ennek az együttműködésnek a csúcsa. Több kiadvány jelent meg a kongresszusra, több kiadónál, melyekben a szélesen vett finnugrisztika legjelentősebb képviselői publikáltak. Ilyen volt a Hajdú Péter szerkesztette *Uráli népek* (1975), melynek magyar szerzői Hajdú Péter mellett Fodor István, Dienes István, Lipták Pál, ifj. Kodolányi János, Balogh István, Hoppál Mihály, Domokos Péter, Voigt Vilmos és Vikár László.

A komplex finnugrisztikának azonban nem alakult ki saját, csak a finnugor népekre vonatkozó elméleti kerete. A kutatás az egyes társtudományok hagyományaira alapozva folytatódik, és ez szerintem is így van jól.

Finnugrisztika és néprajz

Tudománytörténetileg a finnugrisztika és a néprajztudomány egy töről fakad, a XIX. században alakult ki és izmosodott meg. Ebben az időben még nem különült el egymástól a nyelvészeti és a néprajzi kutatás. Hunfalvy Pál például egy személyben volt a magyar és a finnugor nyelvtudomány meg a magyar néprajztudomány egyik meghatározó személyisége. A kutatók a nyelvet mint a kultúrától elválaszthatatlan emberi produktumot vizsgálták. Amikor pedig a tárgyi és szellemi hagyományok leírásával foglalkoztak, azoknak a nyelvi megnyilvánulásaira is figyelmet fordítottak.

Ami a finnugristákat és a néprajzkutatókat a kezdettől fogva máig összekapcsolja, az a **terepmunka**⁸. A finnugrisztika hajnalán igen kevés adat állt a rokon nyelvekről rendelkezésére. Az információt a terepen kellett gyűjteni, ott, ahol az egyes finnugor nyelveket beszélték. A terepen a gyűjtőt sokféle hatás érte (és éri mindmáig). Nyelvi anyagként folklór szövegeket

⁸ Ezen a ponton érintkeznek a finnugrisztika és a kulturális antropológia kutatási módszerei. Érdeemes lenne áttekinteni egyszer e két tudományág kapcsolatrendszerét is.

gyűjtöttek, több okból. Egyrészt ez volt a legegyszerűbb, másrészt történeti szempontok is befolyásolták a gyűjtőket: az ősit, az archaikusat, a tiszta formákat keresték, az idegen hatás előtti nyelvállapotot és kultúrát akarták megismerni. De ha csak a szókincs gyűjtése volt a cél, a kutatóknak akkor is tájékozódnia kellett a népi élet minden területén.

A XIX. század második felében a kutatók hónapokat, akár éveket is eltöltöttek egy-egy oroszországi rokon nép körében. Nem elégedtek meg csupán a nyelvi jelenségek dokumentálásával, hanem szélesebb értelemben vett szellemi leltár készítésére törekedtek. Egyszerre voltak nyelvészek, folkloristák és etnológusok, emellett antropológiai és régészeti kutatásokat is végeztek, valamint tárgyakat gyűjtöttek az akkoriban alapított Nemzeti Múzeum (melyből később kivált a Néprajzi Múzeum) számára. Erre sok példát tudunk, ha csak az obi-ugor nyelvek kutatóit vesszük, Reguly Antaltól Munkácsi Bernáton át Pápay Józsefíg, a néprajzosok között pedig Jankó Jánostól Pápai Károlyig.

A XX. századi magyar finnugrisztika azért nem folytatta ezt a gyakorlatot, mert a szovjet időkben csökkent a terepkutatás lehetősége. A Szovjetunió bezárkózása, a külföldiekhez való bizalmatlan viszonyulása jelentősen megnehezítette a helyszínen végezhető, a kultúra számos területére kiterjedő gyűjtő- és kutatómunkát. Az egyetemes tudományban pedig az ismeretanyag rohamos bővülésével felgyorsult a specializálódás folyamata, az egyes diszciplínák eltávolodtak egymástól. Néhány ritka kivételtől eltekintve elmúlt a polihistorok ideje.

A XX. század vége azonban fordulatot hozott a kutatásba. A Szovjetunió összeomlása után újból megnyílt a terepmunka és az anyanyelvi beszélőkkel való kapcsolattartás lehetősége. A finnugristák újból eljutottak a terepre. Valójában felkészületlenül ért minket ez a változás. Hiányoztak az ismereteink akár a nyelvi dokumentálás, akár a gyűjtött anyag folklorisztikai szempontú feldolgozását illetően. Fokozatosan, a saját kárunkon tanulva pótoltuk hiányosságainkat.

Mindeközben a nemzetközi tudományban előtérbe került az interdiszciplinaritás. Ez ahhoz vezetett, hogy régi módszerek új néven új tudományágakként jelentek meg.

A nyelv és a kultúra együttes vizsgálata

Ilyen interdiszplináris tudományágnak tekinthető az etnolingvisztika. A klasszikus etnolingvisztika megalapítóinak Franz Boas és Edward Sapir tartják, akik a XX. század elején kidolgozták az amerikai indián nyelvek, azaz az írásbeliség nélküli nyelvek kutatási módszertanát. A finnugor nyelvek első kutatói azonban már fél évszázaddal korábban hasonló módszerrel gyűjtöttek

anélkül, hogy ezt a terminust használták volna. Ők az etnolingvisztika magyar előfutárai (Gulya 1970).

Az etnolingvisztika szinonimái, az antropológiai nyelvészet, kulturális nyelvészet, nyelvészeti etnográfia, etnonyelvészet egymástól csak árnyalatokban különböző irányzatok. Mindezt kisebb-nagyobb változtatásokkal tekinthetjük a szociolingvisztika részének is. A különböző kutatócsoportok újabb és újabb terminusokkal jelentkeznek, talán abból a célból, hogy a saját jelentőségüket növeljék. Mindenképpen a nyelv és a kultúra közös vizsgálatáról van szó. A kutatók a nyelv változásainak okát a nyelven kívüli körülményekben keresik. Ez sem újdonság: a „*Wörter und Sachen*” módszere régóta jól ismert az etimológiai meg a történeti néprajzi kutatásokban (vö. Bátky Zsigmond, Györffy István vagy Beke Ödön munkásságát), amikor a nyelvtörténeti és nyelvjárás-kutató eljárásokat összekapcsolják művelődéstörténeti következtetésekkel is. Itt említhetnénk példaként a nyelvész Paizs Dezsőnek és a folklorista Voigt Vilmosnak a vallás szókincsével kapcsolatos nyelvtörténeti fejtegetéseit.

Csak egy példa a néprajzi ismeretek szükségességéről az etimológiai kutatásokban: a magyar *fal* és a finn *pato* 'gát' szó azonos eredetű, egy alapnyelvi **padz* alakra megy vissza. A hangváltozások szabályosan mentek végbe mindkét szóban, erre több párhuzamos példát ismer az etimológiai szakirodalom. De vajon mi volt a szó eredeti jelentése? A megfejtés kulcsa a számi *buoðdo* és a hanti *päl* 'halrekeszték' jelentésű szó, valamint mindaz az ismeret, melyet Jankó János, U. T. Sirelius és Hermann Ottó összegyűjtött a finnugor népek halászati módszereiről. Az alapnyelvi szó eredeti jelentése minden bizonnyal 'vesszőfonadék, gát, hal fogására szolgáló rekeszték' volt. A vesszőfonadékot később a magyar népi építészetben is felhasználták, így a szó jelentése is megváltozott, épületem > kőből, téglából, vályogból, fából stb. rakott építmény > fal lett belőle. A finnben az a jelentés őrződött meg, mely a víz elzárását, feltartóztatását szolgáló építményt jelöli⁹.

A 2000-es évek elején az ELTE Finnugor Tanszéke kezdeményezte azt a konferencia sorozatot, melynek a címe: *Grammatika és kontextus: új szempontok az uráli nyelvek kutatásában*. A konferencia szervezését felváltva vállalják magyar, finn és észt kutatóműhelyek. A konferencia címében a *kontextus* azokra a nyelven kívüli körülményekre utal, melyek hatással vannak a nyelvre, változásokat idéznek elő a grammatikában. Ilyen külső tényezők a kultúra, a földrajzi és társadalmi viszonyok, a különböző beszédhelyzetek stb. Az egyik

⁹ Ezt a példát némi lelkiismeretfurdalással idéztem előadásomban, ugyanis szerepel a Finnugor kalauzban is (1998: 14), és azt gondoltam, hogy mindenki ismeri. Mégis ennek volt egyedül visszhangja. Az egyik hozzászóló kétségbe vonta az etimológia helyes voltát, mondván: „Én nem vagyok nyelvész, de szerintem ez a két szó nem függ össze”. Egy másik reflexióban a kognitív nyelvészeti megközelítést hiányolták. Ez is azt mutatja, hogy érdemes ismert jelenségeket újra és újra elmagyarázni, valamint új szempontok alapján görcső alá venni.

konferencián én arról beszéltem, hogy a hanti éneknyelv minden szintjén (hangtan, alaktan, mondat, szókincs) más szabályok érvényesek, mint a beszélt nyelvben (Csepregi 2007).

Ha a néprajz felől közelítjük a kérdést, a kultúra nyelvi formáinak a kutatásáról beszélhetünk. Ezeket a kutatási területeket Voigt Vilmos már bő 30 évvel ezelőtt bemutatta. Tanulmányában etnográfiai kommunikációkutatásról, kontextuális folklorisztikáról, a beszéd etnográfijáról vagy etnográfiai szemantikáról beszél. Még összetettebben vizsgálja tárgyát a kognitív antropológia „ezekben a művekben már voltaképpen lehetetlen elválasztani a pszichológia, a szociológia, a néprajz és a nyelvészet módszereit egymástól” (Voigt 1984: 155).

Van-e finnugor néprajz?

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, azt kell tisztáznunk, hogy vannak-e finnugor népek. Ha nagyon pontosan akarunk fogalmazni, akkor nem kell válaszolnunk. Mivel a finnugornak nevezett népeket csak a nyelvrokonság köti össze – kivéve persze azokat, melyek évezredek óta egymás szomszédságban élnek – ezért nem beszélhetünk finnugor népekről, csak „finnugor nyelvcsaládba tartozó nyelvet beszélő népekről”. Következésképpen a finnugor nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszélő népek néprajzáról kellene beszélnünk, de ahhoz túl drága az időnk, hogy ilyen terjengősen fejazzük ki magunkat.

A következő kérdés az, hogy ha csak a nyelvrokonság köt össze bennünket, akkor a finnugrisztika körébe sorolható-e a valaha finnugor nyelvű, de mára eloroszosodott közösség vizsgálata? Nagy Zoltán pécsi kollégánk például egy olyan hanti közösség körében végez évtizedek óta kutatást – ezek a vaszjugani hantik –, ahol már megtörtént a nyelvcseré. A válasz természetesen igen, és a valaha finnugor nyelvű, akkulturálódott közösségek vizsgálata a néprajz új, izgalmas területe lehet. Az obi-ugorok körében már nagy számban vannak a nyelvet nem beszélő, de mégis hanti és manysi identitású egyének. Ilyen értelemben rájuk mégis illik a „finnugor nép” kifejezés. És hogy a szamojédokat se felejtjük: Várnai Zsuzsa nemrégén érkezett vissza a Tajmir félszigetről, ahol fontos szociolingvisztikai, az identitást is érintő adatgyűjtést végzett a nganaszanok körében.

A néprajz és a finnugrisztika együttműködési lehetőségei

Nem vitás, hogy lehetséges a nyelvi és néprajzi szempontok egyidejű érvényesítése akár kutatócsoportokban, akár egy személyen belül. Ilyen kutató páros volt Bereczki Gábor és Vikár László, akik 1958. és 1979. között tizenkét gyűjtőúton bejárták a Középső Volga vidékét. 300 faluban több mint 3000 népdalt gyűjtöttek. Vikár jegyezte le a dallamokat, Bereczki a

szövegeket. Méreteiben nem fogható hozzá, de szintén eredményes volt egy néprajzos, egy népzene-kutató és egy nyelvész együttműködése (Kerezi Ágnes, Lázár Katalin és jómagam) a szurguti hantik között végzett munkában, aminek közös tanulmánykötet lett az eredménye (Lázár 1997).

Ennek ellenére az a véleményem, hogy szerencsésebb, jobban működik a résztvevő megfigyelés, ha a terepmunkás egyedül van. Ha akár csak két magyar jelenik meg a terepen, ők már nyelvileg és fizikailag is elkülönülnek, külön csoportot képeznek, ami rontja a gyűjtés hatékonyságát. Éppen ezért olyan kutatókra van szükség, akik magukban egyesítik a két tudományterületet, azaz finnugrisztikai és néprajztudományi képzettséggel vagy legalábbis ismeretekkel rendelkeznek. Ilyen kutató volt Schmidt Éva.

A kortársak között is többen vannak, akik mindkét tudományterületen otthonosan mozognak, megfelelő szakirányú képzettséggel rendelkeznek, például Ruttkay-Miklós Eszter, Tamás Ildikó, Rezessy Anna, Dyekiss Virág, Mácsai Boglárka. A jövő reménységei közé tartoznak, akik még most írják PhD értekezésüket, például Sziráki Zsófia és Paréj Gabriella.

Nyelvészeti indíttatású, de óhatatlanul is néprajzi kutatást végez Hatvani Flóra, aki mordvin betegségneveket vizsgál kognitív nyelvészeti szempontból, de anyagát úgy gyűjtötte, hogy végigjárta az erza, moksa és soksa falvakat, s kikérdezte a javasasszonyokat, olykor a fekete mágia veszélyét is vállalva.

Nem kell feltétlenül mély összehasonlító nyelvészeti stúdiumokat folytatni, de érdemes legalább a nyelvet ismerni, melynek beszélőitől adatokat gyűjtünk. A nyelvtudás nélküli kutatás ugyanis könnyen tévútra visz. Erre példa Vlagyiszlav Kulemzin orosz néprajzkutató egyik tévedése. Ő Nagyeczda Lukinával együtt évtizedek óta végez kutatásokat a hantik körében, különösen a mitológia területén. Ő az egyik szerzője az *Encyclopaedia of Uralic Mythologies* sorozatban megjelent, hanti mitológiáról szóló műnek (Siikala et al. 2006).

A világnézetéről szóló fejezet élén Kulemzin fontosnak tartja megjegyezni, hogy a hantik szoros kapcsolatban élnek a körülöttük lévő világgal, és nem tesznek különbséget az evilági és a természetfölötti között. A szakrális–szekuláris, racionális–irracionális különbségtétel a szerző szerint csak a tudósoknak fontos. Ez részben igaz, másrészt viszont az obi-ugorok igen világosan elkülönítik a szakrális és a profán zónát térben, időben, tevékenységben egyaránt. Kulemzin tévedésének oka az, hogy összesen két szót, a *jəm* 'jó' és a *jim* 'szent, érinthetetlen, tabuszabály alá eső, tilos' kifejezéseket. A *jim* szó nem szerepel a lexikonban, ennek 'szent' jelentését Kulemzin a *jəm* jelentéséhez kapcsolja (mintha a szent jó dolog lenne, pedig nem az), a 'tilos' jelentést viszont önkényesen az *atəm* 'rossz' szó alá sorolja. Az *atəm* szó-cikkében a *jim* szemantikai körébe tartozó tiltások szerepelnek. A hagyományos kultúrájú hanti számára a szentség, a természetfölötti félelmetes, ami ellen védekezni kell, tabuszabályok betartásával. Efölött siklott el a kutató

figyelme, és így került a lexikonba tévesen a – valóban profán – jó–rossz ellentét (Siikala et al. 2006: 78–79).

Az utánpótlás kérdése

A finnugor szakos képzésben a nyelvek és a nyelvészeti stúdiumok vannak előtérben. Bár a hallgatók kapnak a finnugor nyelvű népek történelmével, néprajzával, irodalmával kapcsolatos ismereteket, de a néprajz-, történet-, irodalomtudomány stb. elméleti alapjait máshol kell megszerezniük. Nagy szükség lenne az együttműködésre és komplex tudású fiatal szakemberekre, bár a mostani, merev felsőoktatási rendszerben erre nem sok lehetőséget látok. A tantervtől eltérő plusz tanulmányok folytatását pénzbírsággal bünteti a rendszer, új, komplex szak akkreditálása pedig még nehezebbnek tűnik. Ugyanez vonatkozik a doktori képzésre is. Az ELTE Irodalomtudományi doktori iskoláján belül van egy program, melynek a neve *Uráli népek folklórja és irodalma*. Ennek a keretében művelik az uráli népekkel kapcsolatos összes nem-nyelvészeti stúdiumot: nemcsak irodalmi és folklórisztikai disszertációk születtek, hanem történelmi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti, szociológiai vizsgálatok is. Az egyes nyelvek ismeretét a Finnugor Tanszéken szerezték meg a hallgatók, a disszertációjuk elméleti alapjait viszont más tanszékeken vagy karokon kell elsajátítaniuk.

A jövőben továbbra is szükség lenne olyan terepmunkákra, ahol néprajzi képzettségű szakember a nyelvet megtanulva tölt hosszú időt a terepen és gyűjt a kultúrával, társadalommal kapcsolatos adatokat, vagy pedig finnugrista szerez néprajzi vagy kulturális antropológiai képzettséget, és önmagában egyesíti e két területet.

Hivatkozott irodalom

- Csepregi Márta (szerk.) 1998: Finnugor kalauz. Panoráma, Budapest.
 Csepregi Márta 2007: A kultúra hatása a nyelvre Északnyugat-Szibériában. Grammatika és Kontextus I. Urálistikai Tanulmányok 17. Budapest. 67–75.
 Gulya János 1970: Az etnolingvisztika magyar előfutárai. In: Szathmári István (szerk.): Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből. Budapest. 131–135.
 Hajdú Péter (szerk.) 1975: Uráli népek. Nyelvrokaink kultúrája és hagyományai. Corvina, Budapest.
 Lázár Katalin (szerk.) 1997: Tanulmányok a szurguti osztják kultúrájáról. Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest.
 Sajnovics János: Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse (Bizonyítás. A magyarok és a lappok nyelve azonos). Koppenhága 1770,

Nagyszombat 1771. Magyar nyelven Szíj Enikő szerkesztésében és Constantinovitsné Vladár Zsuzsa fordításában: Bibliotheca Regulyana 2. Budapest, 1994.

Siiikala, A.-L. & Napolskikh, V. & Hoppál, M. 2006: Khanty Mythology. Encyclopaedia of Uralic Mythologies 2. Budapest – Helsinki: Akadémiai Kiadó – Finnish Literature Society.

Voigt Vilmos 1984: Újabb vizsgálatok a kultúra nyelvi formái köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIV: 143–158.

Csepregi Márta

✱

Terepmunka a Tajmiron

Hosszú várakozás után jutottam el immáron a harmadik utazásomra, a Tajmir félszigetre. 2019. december 8-ától 23-ig végül minden nehézség ellenére egy nagyon sikeres, gyümölcsöző és szép emlékekkel teli két hetet sikerült töltenem Dugyinkában. Oroszország zárt területeire nem könnyű a beutazás. A vízumon kívül egy másik beutazási engedélyre is szükség van, amelyet a nemzetbiztonsági hatóság csak akkor ad meg, ha hivatalosan vállalja egy intézmény és annak képviselője a felelősséget és a mindennapi kapcsolattartást a beutazóval. Az utat 2 éven át szerveztük, mire megtaláltuk az eddig is bevált, stabil kapcsolatot és a mindenkinek megfelelő időpontot. A Noriliski Ipari Intézet meghívásával sikerült újra eljutnom az északi tundra vidékére. Az első utazásom alkalmával, 2008-ban ismerkedtem meg két csodálatos emberrel, Olga Hakimulinával és Larisza Petrusenkoval, akik az intézet humán tanszékén dolgoztak és az északi népek kultúráját, történelmét oktatták az intézetben tanulóknak. Kölcsönös együttműködési megállapodást kötöttünk akkor. A noriliski intézet minden évben megrendezi Tajmiri Felolvasó ülést, amelyre vendégelőadókat is hívnak. A többnapos esemény keretében tudományos előadásokat, tanulmányi versenyt és művészeti, kulturális rendezvényeket szerveznek. Azáltal, hogy felkértek, hogy vegyek részt a szervezőbizottság munkájában, a rendezvény nemzetközivé vált, így ők is nagyobb támogatáshoz tudtak jutni, rangosabb eseményt tudtak szervezni és időnként engem is meg

tudtak hívni. A pénzforrások természetesen mindkét oldalon csak gyengén csordogálnak, így amikor nem utazom, akkor beszámolót küldök a folyó kutatásokról az évente megjelenő kötetekbe. A kapcsolat a hosszú évek alatt távoli barátsággá szilárdult.

A terepmunkát a most záruló, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, a Nyelvtudományi Intézetben folyó projekt – *Kisebbségi nyelvek az urbanizáció folyamatában: a városi többnyelvűség összehasonlító vizsgálata sarkkörti őshonos közösségekben* (NKFI-K 112476) – keretében végeztem.

Kutatásunk célja, hogy a városokban élő őshonos kisebbségek nyelvi és kulturális identitásának alakulását elemezze arktikus kisebbségek körében. Megvizsgáljuk, hogy a kisebbségi közösségek tagjai milyen módon alkalmazkodnak a többnyelvű környezethez városi körülmények között. A kutatás három északi, arktikus város etnikai kisebbségeit érinti. Oroszországban két város (Dugyinka, Hanti-Manszijszk) és Finnországban egy város (Enontekiö) kisebbségeit vizsgáltuk. A projekt munkatársai Duray Zsuzsa, Hámori Ágnes, Horváth Csilla, Mácsai Boglárka és Szeverényi Sándor voltak.

Kutatásunk középpontjában a nyelvi és kulturális identitás, valamint a kisebbségek többnyelvű városi környezetbe történő beilleszkedésének vizsgálata állt. Kiemelt kérdésként kezeltük a városban élő kisebbségek generációk közötti nyelvatadással kapcsolatos attitűdjeit és stratégiáit, az idős generációhoz tartozó beszélők folyamatban betöltött szerepét.

A kutatómunka során olyan kérdésekre kerestünk válaszokat, mint (1) Milyen mértékben része a kisebbségi nyelv a kisebbségi identitásnak? (2) A kisebbségi identitásnak milyen más markereit tudják megőrizni azok a kisebbségi közösségek, melyek a városba költözés következtében elszakadtak hagyományos életmódjuktól és környezetükről? (3) Milyen attitűdjeik vannak a városban élő kisebbségeknek a kisebbségi nyelvvel kapcsolatban? (4) Milyen módon tükrözik a nyelvvel kapcsolatos attitűdök a nyelvhasználati szokásokat? (5) Milyen módon használják a városi kisebbségek a rendelkezésre álló nyelvhasználati színtereket? (6) Milyen szerepet játszik a közösségi média és az alternatív oktatási intézmények a nyelv revitalizációjában?

Társadalomtudományi kutatások esetében csak közvetve beszélhetünk gazdasági haszonról, ennek ellenére komoly hozadéka van az ilyen és ehhez hasonló projekteknek. A veszélyezettett őshonos kisebbségi nyelvek vizsgálata a legaktuálisabb nyelvészeti kutatások egyike. Különösen hangsúlyos kutatási alterületeként jelenik meg a már részben dokumentált nyelvek életében lezajló nyelvcsere, az ezzel párhuzamosan jelentkező nyelvi revitalizációs törekvéseknek leírása, elemzése, összehasonlító vizsgálata. Kutatásunk során első sorban a vizsgált beszélőközösségekben végzett munka presztízsemelő, pozitív attitűdserkentő hatását emelhetjük ki. Mindhárom közösségben kutatásunk, terepmunkáink felkeltették a helyi etnikumok figyelmét, így olyan folyama-

tokat indítottak el, amelyek elősegítik és katalizálják a közösségek nyelvi és kulturális revitalizációját. A nem a többségi társadalomból és nem belülről érkező kutató személyének a közösségben való jelenléte és tevékenysége, valamint többszöri visszatérése kiemelkedően fontos a közösség vitalitása és vitalizálása szempontjából, melyet maguk a vizsgált kisebbségek is hangsúlyoznak.

A kutatás során egy olyan módszertani keretet hoztunk létre, amely az adott közösségekre szabása után szabadon alkalmazható majd bármely kisebbség etnikus identitás-felépítésének vizsgálatára, több kisebbség identitáskonstrukcióinak összehasonlítására. A módszer interdiszciplinaritása okán több tudományterület kutatói számára is hasznos lesz majd.

Amilyen szerencsétlenül indult, olyan szerencsésen alakult végül a nagy utazás. A legelső napra még maradt egy kis izgalom, amikor kiderült, hogy a rengeteg szigorú ellenőrzés során valahol elvették és maguknál tartották a migrációs kártyám. A hosszú utazást követően még további egy nap törődés és kihallgatások után a nemzetbiztonsági hivatal közbenjárására egy új kártyával végül sikerült végre berendezkednem ideiglenes szálláshelyemen Dugyinkában, a „Jenyiszej tüzei” szállodában és megkezdeni a terepmunkát.

A Tajmirra, ahogyan az északi félteke minden északi régiójára hosszú, 45 napos sötétség száll. Ilyenkor ezeken a vidékeken dél körül emelkedik meg a nap, akkor is épphogy csak a horizont fölé, és három óra körül már nyugovóra is tér. Ezt a pár óra világosságot igyekeztem mindig kihasználni és fényképeket készíteni. A hó ragyogóan felöltözteti és megvilágosítja a várost ebben a sötét időszakban. Mint egy téli mesében a hóesésnek minden nap más formáját, a hó ropogásának hőmérséklettől és szélétől függően más és más hangzását tapasztalhattam meg. Újév és karácsony előtti időszak lévén a város telis teli volt karácsonyfákkal, színesen világító füzérekkel. A sötétség ellenére talán még sosem láttam ilyen szépnek Dugyinkát. Az időjárás is kegyes volt hozzám, ezúttal elmaradtak a szélsőségek, a hóviharak, még a hatalmas mínuszok is. A leghidegebb érkezésem napján volt, -27 fok.

Utoljára három éve, 2016-ban jártam a városban. Az emberek ezúttal, a harmadik utazásom alkalmával meglepetésemre úgy fogadtak, mint egy messiis távolból érkező rokont. „Megérkezett a mi Zsuzsánk!” – mondták és „kézről kézre” adtak. Év vége előtt ebben az időszakban rengeteg rendezvény van a városban, nagyon sok helyre hívtak, előadást tartani, díjat átadni. Ezek váratlanul értek és annak ellenére, hogy sok időt kellett töltenem a hirtelen szereplésekre való felkészüléssel és a rendezvényekkel, mégis sokkal több emberhez jutottam el így és szívesebben ültek le a diktafonomhoz, hogy meséljenek egy félórás-két-órás-két-órásról az életükről, a „nyenyecességükről”, „nganaszanságukról”, „dolgáságukról”. A gépezet beindult, a munka hajtott, a feladatok, a találkozók sorra jöttek egymás után.

Az utazás patikamérleglen, merre jártam, mit csináltam, számokban: Népművészeti Intézet; Folklor Centrum „Csum”; a Művelődési házban Tajmir napja ünnep; Központi Közigazgatási Adminisztráció: Oktatási és Kulturális Osztályok; Múzeum Мастер класс (Mester osztály): строганина (sztroganyina¹⁰) készítés a Norilszki Ipari Intézet diákjaival, Larisza vezetésével; Kollégium (Technikum) Anyanyelv és kultúra napján fellépés; Oktatási Központ óslakos tankönyvek, oktatási anyagok; Arktika, ifjúsági központban a „Tajmir csillaga” oktatási, művészeti, kulturális területeken dolgozók számára díjak átadása.

A terepmunka során kétszer utaztam Norilszkba, ahol a következő eseményeken vettem részt: a könyvtárban rendezett Észak c. könyvbemutató és kiállítás megnyitója, Ipari Intézet, Humán Tanszék, Tajmiri Felolvasó keretében előadás, a Művészeti Kollégiumban egy rövid látogatás és interjú az itt tanuló óslakos fiatal művészek oktatásáról, helyzetéről. A terepmunka során 19 interjút készítettem. A kutatásban részt vett 13 nő és 6 férfi; 5 az idős korosztályból, 6 középkorú, 2 harmincas éveiben járó fiatal, és 6 húsz év körüli; származásukat tekintve: 5 nyenyec, 5 dolgán, 5 nganaszan, 2 enyec és 2 evenki.

A kutatás egyik legszebb és legfontosabb hozadéka az, amikor a kutató tud valamit visszaadni abból a sok kincsből, amit az általa „kizsákmányolt” közösségtől kapott. Az egyik legkedvesebb interjúalanyom, isten adta tehetség, évek óta dolgozik egy mesekönyvön, amit nganaszanul és oroszul ír és a saját rajzaival illusztrál. Sosem felejttem el azokat az estéket, amiket nála töltöttem, amikor felolvasta nekem ezeket a meséket, amiket a lábánál ücsörögve órákon át, újra szinte gyerekként hallgathattam. A segítség, amit felajánlhattam a mesék szélesebb körben való terjesztésének lehetősége, fordítása. Fáradozásai és közös kapcsolataink eredményeképpen egy háromnyelvű (nganaszan – orosz – angol/magyar) mesekönyv fog születni, ami mind a beszélőközösség mind a szélesebb társadalom és még a további kutatások számára is kiemelten fontos.

Rengeteget köszönhetek interjúalanyaimnak, a sok kincsért, amit tőlük kaptam; segítőttemnek, Lariszának és Oksana Dobzsanszkajának és családjának a sok fáradozásért, amit otlétem és az utazásom megszervezése jelentett nekik. Azóta feldolgozva az interjúkat és a meséket fordítva újra és újra átélem az utazás pillanatit és remélem, mielőbb visszatérhetek.

Várnai Zsuzsa

✱

¹⁰ Sztroganyina: szibériai csemege, friss, vékonyra szeletelt, fagyott nyers halforgácsok, amelyeket sóba, őrölt fekete borsba mártogatva fogyasztanak.

A mari személy ünnep a régebbi forrásokban*

A személy nevű ünnep a tavasz szimbolikus vége, a nyár kezdete, ez nyitotta meg az agrárkultusszal rendelkező marik nyári naptári ünnepeinek ciklusát. Szerartásai között központi helyen az ősről, az elhunyt rokonokról való megemlékezés állt.

A mari naptári ünnepeket az évszakoknak megfelelően négy fő ciklusra lehet osztani. A tavaszi ünnepekkel elűzik a sötétséget, a hideget, és segítenek a természet erőinek újrakedelésében. A nyári ünnepek segítségével biztosítják a mezőgazdasági év sikerét, a bő termést és állatszaporulatot. Ősszel megköszönik isteneik segítségét, és kérik, hogy ne feledkezzenek meg róluk a következő évben sem. A téli ünnepek célja pedig a gonosz elűzése és a jóslás, a következő évi termés, állatszaporulat, egészség stb. megjövendölése. Tehát ünnepeik alapvetően a mezőgazdasági munkák ciklusával és sikerének biztosításával vannak összefüggésben. (Kerezi 2009: 170)

A személy központi eleme a halottakról való megemlékezés. Lényege az a hit, hogy az ősek közvetítők az istenek és az utódok között és kedvező hatást gyakorolnak a mindennapi életre, de elsősorban a mezőgazdaságra. Ha illendően megemlékeznek róluk, és segítségüket kérik, segíteni fognak, hogy rokonaik sikeresek legyenek mind a mindennapi életben, mind a gazdaságban.

A személy, a marik egyik legfontosabb ünnepe, összetett ünnep volt, mely több napon át tartott és nevét onnan kapta, hogy a húsvét utáni hetedik héten kedden, újabb inkább szerdán vette kezdetét és egészen pünkösd napjáig, vasárnapig tartott. (Tulceva 2001: 143–151) Az ünnep fontos eleme volt még az apai ágú rokon közösségek összetartozása, a családi szerartások, esküvők megrendezése és a növények kultusza is.

Az ünnepi ciklus szigorúan meghatározott struktúra szerint zajlott, minden elemének kötelező napja, sőt napszakasza volt.

Fontos szabály volt, hogy minden tavaszi mezőgazdasági munkát az ünnepig el kellett végezni, utána pl. már tilos volt a vetés. (Kalinyina 2006: 122–123).

A házakban az előkészületeket már személy hetének hétfőjén, illetve keddjén megkezdték. Alaposan kitakarítottak, a fém edényeket csillogóra tisztították, minden öreg kacatot kidobtak, például régi rongyos ruhát, elhordott hancsbockort, és el is égették azokat, hogy segítségükkel ne aktivizálódjanak az ártó szellemek (Szmirnov 1889: 127). A nagytakarítás hagyománya máig fennmaradt. Bizonyos helyeken szokás volt az ünnepre új ruhát is varrni (Kaliev 1993: 23).

A személyt pünkösd hetének szerdáján kezdték ünnepelni és pünkösd napján fejeződött be. Bár a személy keresztény ünnephez kapcsolódott, mint láthatjuk egy sor kereszténység előtti hiedelmet is megőrzött. Például úgy tartották, hogy személy idején az alvilág ura *Kijamat tera* visszaengedte a földre az elhunytak lelkeit, akik meglátogatták az élő rokonaikat, sőt ott is aludhattak náluk. (Kuznyecov 1904: 77)

A marik hite szerint a szerda általában nehéz napnak számított és egy sor óvintézkedés fűződött hozzá. Reggel elkészítették az ünnepi ételt, utána viszont semmilyen munkát nem végeztek. Délig még a saját udvarukon kívülre sem mentek az emberek, nem fogadtak senkit, és ezen a napon még az állatokat sem hajtották ki a legelőre.

A személy idején szerdáról csütörtökre virradóra a rontó erők (*oszal vij*), és hitük szerint a boszorkányok, a varázslók nagyon aktívak voltak, rontást tudtak küldeni emberekre és állatokra egyaránt. Hogy megvédjék házaikat a rontó erőktől, többféle védő intézkedést is alkalmaztak. A lakóépület ajtaját lakatpánttal elrekesztették, a ház helyiségeit, a gazdasági épületeket, az istállót boróka füstjével megtisztították, a kapu és a bejárati ajtó fölé kőrís ágat, csipkebogyó vesszőt, nyírfaágat, vagy borókát erősítettek (Molotova 2004: 62), zajongtak, puskából lövöldöztek. A későbbiekben a keresztény marik keresztet rajzoltak a lakóházra és a gazdasági épületekre, hogy megakadályozzák az ártó szellemek behatolását. A házigazdák védekezésül az utcán tüzeket raktak, de tüzet gyújtottak a falu határában is, hogy a rontó erők ne jussanak be a faluba.

A szerda és a csütörtök azért is voltak különösen fontos napok, mert ez a két nap a halottakkal, az ősekkel kapcsolatos szerartások jegyében zajlott és kötelező jellegű volt. Ezekben a napokon meghívták az elhunyt rokonokat, őseket, vendégül látták őket, befűtöttek a tiszteletükre a fürdőházban, majd ünnepélyesen elbúcsúztak tőlük. Az első fürdőház szerartására a XIX. század végén inkább kedd este, vagy szerdán nappal került sor. Meghívták az őseket, begyújtottak a fürdőházban, melegvizet és virgácsot készítettek oda a részükre. Vártak egy darabig, majd maguk is megmosakodtak, ezt követően pedig meghívták őseiket vendégségbe. Sok helyen máig fennmaradt ez a népszokás, csak az első fürdőház szerartást nem kedden, hanem szerda este rendezik.

Szerdán és csütörtökön minden mari faluban az apai ágú rokonok csoportja, az ún. *tukym* gyűlt össze, házról házra jártak egymáshoz, mindenhol gyertyát gyújtottak, minden elhunytak név szerint imát mondtak és megvendégelték őket speciális szerartási ételekkel.

Szerdán napközben a fiatal lányoknak virágot kellett gyűjteniük, nyírfa ágakból csokrot készíteniük. A faágakkal a házakat díszítették fel, a virágból pedig koszorút fontak a fejükre.

* Ez és a következő cikk a Finnugor Szemináriumon 2020. I. 11-én elhangzott előadás szerkesztett változata. A szerk.

Az ünnepet tilalmak sokasága is szabályozta. Például a földeken nem volt szabad dolgozni ezekben a napokban, a nők nem moshattak, nem festhettek fonalakat, nem fehéríthettek vásznat. Ellenkező esetben a vetést vihar, vagy nagy erejű szél sújthatta.

Fontos része volt az ünnepnek a zajkeltés is. Szerdáról csütörtökre virradó éjszaka a fiatalembereknek meg volt engedve mindenféle csínytevés. Pl. betömték a kémény nyílásokat a házakon, kiöntötték a vizet a fürdőházban, zajongtak, kiabáltak. Ezt követően a fiatal lányok és fiúk kimentek a falu határába, ahol tüzet gyújtottak, és az égő tűz körül táncoltak, átugráltak rajta, vigadtak. Megvárták a napfelkeltét, majd a lányok virágot szedtek és együtt indultak haza. Otthon az idősebb családtagok már előkészítették a fürdőházat. Ez volt a második fürdőház. A fiatalok megmosakodtak, vízzel locsolták meg egymást, amibe előtte különböző virágokat és faágakat áztattak. (Kaliev 1993: 25) A vízzel mosakodás, locsolkodás tisztító, gyógyító és védelmező funkciót is betöltött, ezért mindenki igyekezett az ünnepen fürdőt venni és olyan virgáccsal csapkodták meg magukat, ami sokszor 41 féle növényből lett összeállítva.

Az egyes családok csütörtökön napközben külön-külön emlékeztek meg a saját halottaikról. A családfő egy speciálisan erre az alkalomra elhelyezett polcon, vagy a szent sarokban annyi gyertyát gyújtott, ahány elhunytja van a családnak. A halottakról való megemlékezésre házi viaszból és kőcből gyertyát készítettek. A polc felé fordulva imát mondott a családfő, nyugodt életet kívánt a rokonoknak a túlvilágon és a segítségükért fohászolt.

Amikor a nap felkelt, megterítették az asztalt az elhunytak tiszteletére. Meghívták az őseket az étkezésre és dél körül kezdték kihordani a rituális ételeket az asztalra. Az asztal mellett egy kis padot is felállítottak, amin egy speciális fa tálka volt elhelyezve. Ezt követően hozzáláttak az evéshez, de minden ételből kis falatkákat helyeztek a tálkába, ami a halottaké volt. A tálka szélén általában három gyertya is égett, az alvilág urának, a helyettesének és az ősöknek. Kötelező étel volt a tojás, a palacsinta (termékenység, nap), a daraleves, és a kvász (Molotova 2011: 45).

Este elköszöntek tőlük, kikísérték őket az udvarról, közben azt mondták, „Bocsássatok meg a megvendéglésért, távozzatok békével.”

Csütörtökön este a kiscsaládon kívül a halottak megvendéglésére az apai ágú rokonok között együttesen is sor került, mégpedig úgy, hogy először mindannyian ahhoz a családhoz mentek vendégségbe, amelyik a folyó, vagy patak folyásának megfelelően a legentebb lakott. Az utolsó vendégül látó családtól mindannyian visszakísérték az elhunytakat a temetőbe. Közben speciális énekeket énekeltek. A temetőben mindenki odament a saját családtagjainak, ismerőseinek a sírjához, ételt és italt, főleg palacsinta darabkákat és egy pohár vodkát tett a sírra a következő szavak kíséretében: „jusson el

hozzátok”, és segítségüket kérték. A temetőből mindenki a saját otthonába tért vissza. (Molotova 2011: 45)

A keleti marik ilyenkor áldozati szertartásokat tartottak, amivel a jó termésért, az állatok és a méhek szaporulatáért imádkoztak. Az áldozatok fajtájuk szerint lehetnek állat-, étel-, ital- és tárgyáldozatok. Ezek színhelye az esetek egy részében a közösségi szent liget volt, de tarthattak áldozati szertartást közvetlenül a szántóföldön, mezőn, patakparton, odahaza, a családi szent ligetben, vagy a családi imaházban, de az ősök tiszteletére a temetőben is. Az áldozat közvetítője leggyakrabban a tűz volt, ami füst és gőz formájában adta tovább az emberek ajándékát az isteneknek. Ezen az ünnepen a keleti marik lovat, vagy csikót áldoztak. (Kalinyina 2005: 209)

A pénteki napot *Lopka Szemyknek*, azaz Széles Szemyknek hívták, amikor általános volt a mulatozás, a gondtalan időöltés, fiatalok és idősek között egyaránt. Vendégségbe mentek egymáshoz, és a guszli nevű húros hangszer, valamint duda kísérete mellett táncoltak, énekeltek. Ezen a napon sok helyen esküvőt is tartottak. Az ünnepsorozat szombaton, vagy vasárnap ért véget. Ezt követően alaposan kitakarítottak a házban, a gazdasági épületekben és az udvaron egyaránt (Kaliev 1993: 23).

Vasárnap a keresztény marik a pünkösödöt, hétfőn a Szentlélek napját ünnepelték. Ezekben a napokban sem dolgoztak, tilos volt földet ásni.

Az ünnep végeztével kezdetét vette a mariknál „szabad nyárnak” (*jara kenezs*), vagy a „rozs virágzásának” nevezett, 2-3 hétig tartó időszak. Ilyenkor, azaz a gabona virágzása idején úgy tartották, hogy a földanya terhes, nem szabad őt nyugtalanítani. Ezért tilos volt szántani, építkezni, köveket a földről felemelni, fát görgetni, szőni, fonni és olyan munkát végezni, ami erős szagokkal jár. (Szaraeva 2009: 701–702.)

Mint láttuk, a Szemyk szigorúan felépített struktúra szerint volt megrendezve, melynek elemei a következők:

- az ősök kultuszához kapcsolódó szertartások, pl. rituális ételek italok készítése, az elhunytak lelkeinek meghívása;
 - a növények kultusza;
 - mágikus óvó szertartások, tilalmak;
 - a fiatalok féktelen mulatozása, játék (a maga nemében ez is gonosz úzó).
- A Szemyk ünnephez egy sor babona, hiedelem kapcsolódott. Csak néhányat említek meg közülük.
- Ha tiszta az idő a Szemyk idején – jó zöldségtermés várható.
 - A Szemyk idején és a halottak napján nem szabad az asztalról leesett ételt felvenni: az a halottaké.
 - Szemyk idején hajadonfőtt nem lehet járni – fejfájást okozhat.
 - Ha Szemyk alatt fonalat festenek, jégeső várható.
 - Szemyk és rozsaratás között nem szabad festeni – az elhunytak arcát fested.

- Szemyk után a rozs virágzásáig nem szabad a vastag téli holmikat, vagy a gyapjú zoknikat kimosni – a kalászos növények termése rossz lesz.
- Szemyk után már semmiféle növényt nem szabad elültetni, mert nem fognak fejlődni.

(Abukaeva 2018: 175)

A szovjet rendszer idején a Szemyk megünneplése tilos volt, az emberek csak az ősökkel kapcsolatos szertartásokat tartották meg. Az 1990-es évektől vált lehetségessé a Szemyk nyílt megünneplése és napjainkra az egyik legnépszerűbb mari ünneppé vált.

Irodalom

- Abukaeva, L. A. [Абукаева, Л. А.] (2018), Запреты в системе воззрений мари. Йошкар-Ола.
- Kaliev, Ju. A. [Калиев, Ю. А.] (1993), Семьк. In: «Календарные праздники и обряды марийцев//Этнографическое наследие. Вып. 1: Сб. материалов» Составитель О.А.Калинина. Йошкар-Ола.
- Kalinyina, O. A. (szerk.) [Калинина О. А.] (2005), Марийцы. Историко-этнографические очерки. Мар. науч.-исслед. ин-т яз., лит. и истории им. В. М. Васильева при Правительстве Респ. Марий Эл. Йошкар-Ола.
- Kalinyina, O. A. [Калинина О. А.] (2006) Марийские праздники = Марий пайрем-влак. – перевод Глушковой З. М. Республиканский центр марийской культуры, Йошкар-Ола.
- Kerezi Ágnes (2009), Az uráli népek néprajza. Fenno-Ugrica Pázmániensia II. PPKЕ ВТК, Finnugor Tanszék, Piliscsaba.
- Kuznecov, Sz. K. [Кузнецов, С. К.] (1904), Культ умерших и загробные верования луговых черемис // Этнографическое обозрение. 1904. №1 56–109.
- Molotova, T. L. [Молотова, Т. Л.] (2004), Традиционное марийское ткачество. Мар. науч.-исслед. ин-т яз., лит. и истории им. В. М. Васильева при Правительстве Респ. Марий Эл. Йошкар-Ола.
- Molotova, T. L. [Молотова, Т. Л.] (2011), Праздник семьк в культуре современных марийцев. Этнографическое обозрение 4. 40–47.
- Szaraeva, N. I. [Сараева, Н. И. (Отв. ред.)] (2009), Семьк. In: Энциклопедия Республики Марий Эл. Йошкар-Ола, 701–702.
- Szmimov, I. N. [Смирнов, И. Н.] (1889), Черемисы: Историко-этнографический очерк. Казань.
- Tulceva L. A. [Тульцева, Л. А.] (2001), Рязанский месяцеслов. Круглый год праздников, обрядов, обычаев и поверий рязанских крестьян. Рязанский этнографический вестник. No 30. Рязань. 124–167.

Kerezi Ágnes

Mai Szemyk-ünnep Uncso faluban

A házigazdám vázolta nekem a nap menetét: hajnalban levágnak egy kakast, amit csak erre az alkalomra vettek (még kiskorában, és itt nevelgették), a húsból húslevest főznek, aztán ő *podkogalo*-t¹¹ főz és *komannelnát*¹² süt a kemencében, majd elmennek a nagyszülei elhagyatott házába megemlékezni róluk, utána vendégségbe a hűgáékhoz, aztán este tízkor az utcán lesz egy ünnepség, majd fát lopnak, ahonnan tudnak, hajnali háromkor befűtik a szau-nát, és hajnali öt körül megmosdanak benne – azaz a hetvenhétféle fűből készült főzetben, amit a nők készítettek elő.

Hát jó! Ez lenne a tradicionális napirend a marik Szemyk, vagyis a nyári napforduló környékén tartott „halottak ünnepén”: ekkor megemlékeznek az ősekről, megidézik a szellemüket, meglátogatják a temetőket is, és kéri őket, hogy ne bántsák őket az év többi részében. Tudtam, hogy ez igen régi ünnep, és nem minden mari vidéken tartják meg, meg azt is, hogy egyes területeken inkább csak bulit jelent, mint valódi megemlékező rituálét. Uncsóban azonban őrzik a hagyományokat, és különösen őrzik az Alekszandrov házban, ahol az iskola kiemelkedő intellektusú tanárnője és férje laknak.

Az ünnephez befutott házigazdám unokatestvére, Gyagya Zsenya [Zsenya bácsi], egy hatalmas termetű és rendkívül beszédes úr is, aki ha a segítségével nem is, de az anekdotáival és az étvágyával mindig lekötött minket, és vitt egy kis életet az amúgy csendes és komoly házba. Mire felkeltem, házigazdám, Ljudmila reggel óta sürgött a konyhában: még ki sem láttam a szememen, a konyhában már ott pihent a megkopasztott kakas — a feje helyén barnállott az odaszáradt vér. Ljudmila egy hatalmas bödön palacsintászta mellett sürgölődött, éppen kb. arasznyi átmerőjű köröket nyújtogatott ki kelt tésztából (ebből lesz a *podkogalo*), és azon bosszankodott, hogy megvizesedett a túrósmazsolás töltelék, amit hozzá készített. Odaparancsolt magához, és befogott *podkogalo*-t készíteni: megmutatta, hogyan töltsen bele a körökbe a tölteléket és hajtsam félbe az építményt, majd azt is, hogyan illesszem össze a batyut szép, fonatos „öltésekkel”. Nagyon örültem ennek, mert mindig is tudni akartam, hogyan készül a *podkogalo*, főleg ha szépre akarom készíteni, így lelkesen gyártottam a kis táskácskákat, Ljudmila pedig dobálta őket a forró vízbe (és bosszankodott, milyen lassan forr az elektromos rezson). Áldását adta arra, hogy bekapcsoljam a diktafont is a készülődés közben.

A kakas lassan-lassan puhára főtt a levesben, és megterítettünk a Szemyk-ünnepi ebédhez. Tudod-e, hány *melna* lehet egymásra pakolva, kérdezte tőlem Ljudmila. Kilenc vagy tizenegy. Leült Gyagya Zsenya, Ruszlan, a háziúr, fiuk,

¹¹ vareniki-szerű töltött főtt tészta

¹² háromrétegű ünnepi palacsinta

Maxim, Ljudmila és én. Ljudmila a kést magától elfelé mutató irányba tartva négybe vágta a melnát (egyszerre csak hármát vágva át), közben egy áldást mondott: köszönetet mondott az isteneknek, hogy békében eljött a Szemyk ünnep, és kérte őket, hogy a következő Szemykig is minden rendben legyen, majd kivett egy negyednyi melnát, hármát egymáson, beleharapott, majd továbbadta a férjének. Ő is beleharapott, majd jött Gyagya Zsenya, Maxim, aztán én. Ezután megebédeltünk (leves, podkogelo, melna, egy kis kupica bor, tea lekvárral, mézzel és konfettel azaz bonbonnal), nagy műgonddal lefejtettük a kakas csontjairól az összes húst és a csontokat egy külön tálba raktuk, majd felkészültünk arra, hogy meglátogassuk a nagymama üresen hagyott házáat.

Ezidáig csak szent ligetben tartott imádkozáson vettem részt, és az arra való felkészülést is meglehetősen körülményesnek tartottam — a Szemyknek azonban, mint kiderült, a nyomába sem ért. Hamarost két kosár is megtelt kvasszal, levessel, különböző alkoholos italokkal (vodka, házi mézlikőr, bolti likőr...), konfettel, zöldségekkel, főtt tojásokkal, méhviasz gyertyával háromba vágva, melnával, a kakas csontjaival, egy egész kenyérral, csészékkal és egy kopott fazékkal. Két teli kosárral indultunk neki a túrának (Ruszlán bosszankodott is, hogy annyit körülményeskedünk, mint egy menyasszony az esküvője előtt).

Boboj, vagyis a nagy házában 2014 óta nem lakott senki. A tipikus, cifra ablakos, rönkökből épített, sötétbarna falusi ház kertjében derékig ért a gaz, de azért el lehetett jutni a bejárathoz. A rég üresen álló gazdasági épületek is álltak még. (Ljudmila megemlégette, hogy ő itt nőtt föl, amitől egy kicsit még kísértetiesebb hangulatot kapott ez a porta.) Az előszobában néhány több éves befőtt árválkodott, bent néhány asztal, székek, pókhálókkal befönt sarkok és ablakvédő csipkék, a használatlanságtól megkopott fényű evőeszközök és bögrék, ősrög fogkefék, sokéves naptár. Ljudmila nagyobbik fia élt itt a családjával öt évvel ezelőttig (most a Kirovi Területen élnek), erről árulkodtak a kifakult gyerekrájak és ágyneművel ellátott vaságyak. Két nagy szoba volt egyébként, mindkettőben kemence. Mi csak az egyikbe mentünk be: itt állt az ebédlőasztal, székekkel. Ljudmila és Ruszlán két padot helyeztek egymás elé, és elkezdtek kikapkolni.

A kopottas fazék oldalára három helyen felragasztották a három darab méhviasz gyertyát, beletették a kakas csontvázát, mellé kikészítették az italokat és két befőttes üveget. A pad egyik oldalára került ez a fazék és az italok, a másik oldalra a különböző ételek, és megkezdődött a szertartás: először Ruszlán, aztán Ljudmila, aztán Gyagya Zsenya, majd egy idelátogató szomszéd néni járultak a rögtönzött szentélyhez. Hogy ez mit jelentett: leültek a gyertyákkal adventi koszorú módjára feldíszített fazék mögé (azaz a másik padra), ott üldögélve név szerint felidéztek halott rokonaikat és ismerőseiket, és minden név kimondásakor egy darab ételt (általában melnát, de néha valami mást, pl. konfetet vagy zöldséget) morzsoltak a fazékba. A többiek legfeljebb 10-20

nevet soroltak fel, Ljudmila azonban komolyan vette a feladatát... ha száz nevet nem sorolt fel, egyet sem. Mindegyiküknek külön melnadarabot morzsolt, és úgy tűnt, a többiek élénken figyelnek: hiába sorolta már Ljudmila 15 perce a megboldogult ismerősöket és hozzátartozókat, a hallgatóság időről-időre kiségitte, hogy kit, kiket nem mondott még. A fazék három oldalán égtek a méhviasz gyertyadarabok, belsejében kisebb halom gyűlt össze különböző ételdarabokból. Mindenkinek azt kívánták, jusson el a feláldozott étel hozzájuk. Néha az italokhoz is hozzányúltak: a kvaszt és az enyhébb alkoholos italokat az egyik befőttes üvegbe öntögették, az erősebb szeszestalt a másikba. Így zajlott a megemlékezés jó egy órán keresztül a poros, elhagyott házban.

Amikor végre végeztek, Ruszlán a régi szent sarokba is ragasztott egy gyertyát és azt is meggyújtotta. Újra a melnához járultunk és megismételtük a háromrétegű palacsintahalomba harapást egymás után, miközben Ljudmila megismételte az ebédnél elmondott Szemyk-áldást. Aztán a házi mézlikört is körbeadták, majd Ljudmila elém tette az eddig érintetlen vekni kenyeret: Bogáta, te adod a kenyeret. Bólintottam, bármit is jelentsen ez. Ekkor Ljudmila, Ruszlán és Gyagya Zsenya felálltak, fogták a korábban használt, kakascsontvázzal és ételdarabokkal megtelt fazekat és az italokkal töltött befőttesüveget és megindultak kifelé. Te maradsz — utasítottak engem, így én a szomszéd nénivel maradtam a házban, kissé összezavarodva, de azzal szilárd elhatározással, mindent elfogadok úgy, ahogy történik velem. Ha itt kell várni egy elhagyott házban a szomszéd nénivel, miközben a házigazdáim pogány rituálét bonyolítanak le a hátsó kertben, akkor azt kell tenni.

Kb. 10 perc múlva visszatértek: nem volt náluk sem a fazék, sem a befőttes üvegek. Én felálltam, kezemben fogtam a kenyeret és feljűk fordultam (senki nem mondta, hogy ezt kell csinálnom, tulajdonképpen ösztönből tettem így), Gyagya Zsenya elvette tőlem a veknit, beleharapott, majd mint egy úrvacsorán, továbbadta Ruszlánnak majd Ljudmilának. Ők is beleharaptak. Később tanakodtak egy kicsit, hogy kifelejtettek-e valamit, eszükbe jutott, hogy még egyenként le kell nyelniük egy-egy főtt tojást, majd lassan összepakoltak.

Hazaballagtunk. Kicsit kóvályogtam az átélt élményektől, de nem volt megállás: Ljudmilák már utasítottak is, hogy húzzam a cipőm, megyünk a hűgáékhoz is Szemyköt tartani. Ez lehetetlen, gondoltam, kizárt, hogy ott is ugyanezt végigcsináljuk. De Ljudmila nem viccelt, a kosarak megint megteltek áldozatokkal, és már trappoltunk is át a patakmedren a hűgáék házához.

A legközelebbi rokonság és a korábbi módon berendezett „imahely” várt minket: Ljudmila hűgáék csak kiszedték a hozott ételeket-italokat a kosarakból, és előlről kezdődött minden. A háziúr és felesége, Ljudmila és két hűga sorban végeztek egy-egy megemlékezést a gyertyákkal díszített fazéknál, ételdarabokat tépkedtek bele, kvaszt és alkoholt öntöttek össze befőttesüvegekben

és elhunyt rokonok-ismerősök neveit sorolták. A családban itt is Ljudmila tűnt az intellektusnak: megint felsorolt vagy száz nevet – vele kontrasztban az egyik húga egyet sem ejtett ki, mikor a szentélyhez járult, hanem végig némán imádkozott. Egy ponton Vitalij, a háziúr felajánlotta nekem is, hogy járuljak a fazékhoz és kérjek bármit az istenektől, de ezt udvariasan visszautasítottam. Még az otthoni református templomban sem tudok összehozni egy imát, nem-hogy Mariföldön, vendégségben, a Szemyk-ünnepen: nem akartam megzavarni a családi ünnepet.

Egy ponton megkérdeztem, lehet-e fényképezni. Meg ne próbáld, közölte Ljudmila. Halottak járnak köztünk, nem lehet össze-vissza fotózkodni.

A rituálé, a szent sarokhoz fordulás és a háromtagú delegáció kertbe tett útja után már rutinosan üdvözöltem őket a vekni kenyérral az ajtóban. Megáldottuk még egyszer a Szemyk ünnepet, és ittunk egy pici édes szőlőlikórt (ők bornak hívják, de legyünk őszinték, igazából erjesztett szőlőlé volt cukorral).

Estefelé értünk haza. Úgy éreztem, mintha ólomból lenne minden végtagom: nem értettem, miért, de a fejem tompa volt, szédültem, és úgy éreztem, egy szikrányi energiám sem maradt. Kábán ültem a számítógép előtt és közöltem beszélgetőpartnereimmel, hogy a Szemyk kiütött, a halottak elvittek magukkal, vagy meglátogattak, és itt ülnek a szobámban. Szerencsére a háziak hagytak pihenni.

Ljudmilával megbeszéltük, hogy este tízkor megnézzük, van-e az utcán ünnep. Ideális esetben lett volna máglya és utcabál, de aznap este nagyon hideg és szeles volt az idő: az utca üresen tátongott. Már éppen úgy döntöttünk, hogy visszafordulunk, amikor egyszer csak néhány nő lépett ki a könyvtár épületéből: mint kiderült, oda gyűltek be ünnepelni. Ekkor már nem volt menekvés, be kellett menni és be kellett mutatkozni. Nehezen tudom értelmezni az ilyen szórakozási formát: a helyi asszonyok egymás szavába vágva kiabáltak, anekdotáztak, néha egyikük-másikuk dalra fakadt, vagy táncolni kezdett, de minden egyes dalt és táncot hosszas civakodás előzött meg, hogy mit énekeljenek és mire táncoljanak. Egyikük sem akart hazamenni, húzták-nyújtották az időt, pedig mintha ők maguk sem érezték volna olyan jól magukat. Több mint két órán keresztül ültem a könyvtár egyik padjában, mert Ljudmila megtiltotta, hogy korábban hazamenjünk. Azt mondta, udvariatlanság, így maradtunk mi is az ünneplés végéig, minek eredményeképpen amint felálltam, arra utasítottak, hogy álljak be a tábca. Nehezemre esett mindenki szeme láttára bemutatni, milyen rosszul megy a mari néptánc, de nem volt más választásom. Fél egy körül értünk haza a sötét és szeles uncsói éjszakában, azzal a tudattal, hogy hajnali ötkor kelni kell, vár a Szemyk szauna. Addigra a férfiak összelopkodják hozzá a fát.

Bár nagyon későn mentem aludni, reggel ötkor kötelességtudóan felkeltem. Ljudmila meglepődve üdvözölt: még szedte a hetvenhétféle füvet a szaunához. Aludhatsz még – mondta –, majd felkeltelek. Így szundítottam kb. reggel

hétig, amikor is felkeltett és ellátott a szaunába menet utasításokkal. Mosakodj meg, Bogáta, ahogy egyébként tennéd, majd öntsd magad nyakon a füvekből készült főzettel, és mondd ezt a ráolvasást:

Semyk monča, čyla osalym muškyn luk!

Szemyk szauna, minden rosszat moss ki belőlem!

A főzetes dézsa áthatóan illatozott. Félálomban izzadoztam a forró szaunában, közben ismételtettem magamban a ráolvasást, hogy el ne felejtsem. Mikor kiszaunáztam magam, megöntöztem magam a főzetes vízzel és hangoosan is elismételtem a szöveget. Furcsa volt magamban beszélni, de gondoltam, nehogy rajtam múljon egy évszázados szent rituálé, csinálom, amit mondanak.

Kellemesen illatosan támolyogtam ki a szaunából, megreggeliztem a háziakkal (melna, méz, lekvár, kávé, tea és konfet), majd Ljudmilának közölték, hogy kimennek a temetőbe Gyagya Zsenyával, de nekem nem kell mennem, mert az hosszú lesz, és nekem nem lenne olyan izgalmas. Erről a programpontról örömmel lemondtam, és lelkesen visszabújtam az ágyamba.

Ez volt az én Szemyk ünnepem, a mari „Mindenszentek”. Az ünnephez tartozó koncertekről és diszkóról ugyanúgy lemondtam, mint a temetőlátogatásról, de a Szemyk így is életre szóló emlék marad. Nincs igazán helye itt a leírtak magyarázásának, interpretálásának: ha az ember nem néprajzkutató (és én nem vagyok az), egy ilyen élményt magányosan kell feldolgozni. Én csupán örülök, hogy átélhettem.

Timár Bogáta

✱

Finnugor Szeminárium 2020

Az idei finnugor szemináriumot a Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztálya rendezte január 10-én és 11-én. A péntek délutáni megnyitó ülésen Prószéky Gábor, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója üdvözölte a mintegy hetven főnyi hallgatóságot. Az üdvözlő szavakban természetesen szóba került az Intézet megváltozott státusza is. Erről az igazgató sok újat nem tudott mondani, a munka folyik tovább és várják a megígért plusz pénzt.

Az első előadó finn kollégánk Sampsa Holopainen volt, aki december 14-én védte meg INDO-IRANIAN BORROWINGS IN URALIC¹³ c. doktori értekezését a Helsinki Egyetemen. Ezért szinte magától értetődik, hogy mostani magyar nyelvű előadásának címe *Indoiráni jövevényszórétegek az uráli nyelvekben: az átadó nyelvek kérdése* volt. Nem akarom olvasóink türelmét bonyolult nyelvtörténeti problémák kifejtésével próbára tenni. Ezért nem követem az előadó gondolatmenetét, hanem megpróbálom minél egyszerűbben felvázolni a kérdés lényegét. Már a XIX. században felfedezték, hogy egyes uráli nyelvekbe számos indoiráni jövevényszó került be különböző korokban és különböző nyelvekből. (Az indoiráni az indoeurópai nyelvcsalád déli csoportjába tartozó élő és holt nyelvek összefoglaló elnevezése.) A kérdésnek a kezdetektől fogva bőséges irodalma van, több problémát (főleg az átadó nyelv kérdését és az átvétel korát) mégsem sikerült mindeddig megoldani. Ennek oka egyrészt az írott források hiánya, másrészt hogy az átvételek kihalt, alig ismert nyelvekből származnak. Az előadó kitért a kutatási előzményekre, felsorolta a problémákat és egyes esetekben a megoldási lehetőségeket. Következéseinek értékeléséhez alapos uráli és indoeurópai nyelvtörténeti ismeretek szükségesek. Az azonban minden jelenlévő számára világosan kiderült, hogy az előadó jól ismeri a vonatkozó szakirodalmat és kifogástalanul használja a hangtörténeti kutatás általánosan elfogadott módszereit.

Következő előadóként É. Kiss Katalin akadémikus beszélt a *Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai* c., a Nyelvtudományi Intézetben 2019 és 2023 között folyó projektről. A magyar, a finn és az észti kivételével az összes uráli nyelv veszélyeztetett. Mondattanukkal csak az utóbbi évtizedekben kezdtek el alaposabban foglalkozni, pedig fontos tanulságokkal szolgálhatnak az elméleti és a magyar mondattan jobb megértéséhez. Véleményét az előadó néhány konkrét példával illusztrálta.

Szegedi kollégáink, Sipőcz Katalin, Bíró Bernadett és Szeverényi Sándor a *Szibériai uráli nyelvek etnoszintaktikai vizsgálata* c., 2018 és 2021 között futó projektről számoltak be. Először kicsit csodálkozva olvastam a címben az

¹³ *Indo-iráni jövevényszavak az uráli nyelvekben*. Az internetről letölthető.

„etnoszintaktika” kifejezést, de szerencsére Sipőcz Katalin megmagyarázta, hogy mit jelent. Az etnoszintaxis vagy etnonyelvészet olyan kutatási ág, amelyben a kutató nemcsak a nyelvet kutatja, hanem az azt beszélő közösséget is, illetve nyelv és közösség viszonyát. A kutatásba a résztvevők érdeklődésének és képzettségének megfelelően két nyelvet vontak be: a manysit és a nganaszánt. A vizsgált témakörök a diminutivitás, az adás eseménye, a tér és idő kategóriája, a perspektivizáció, a passzív szerkezetek, a felszólítás és az evidencialitás. Úgy tervezik, hogy a kutatás eredményeit egy gyűjteményes kötetben publikálják. Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy nagy érdeklődéssel várjuk a kötet megjelenését.

Czentnár András előadásának címe (*Egy régi uráli-török szóegyveztetés újabb megvilágításban*) többet ígért, mint adott. Az előadó a hagyományosan finnugor eredetűnek tartott *hajnal* szavunkat próbálta meg 'nap' jelentésű török szavakkal kapcsolatba hozni, szerintem sikertelenül. Azt az előadó is elismerte, hogy a török származtatással kapcsolatban sok még az eldöntendő kérdés. Itt említem meg, hogy Róna-Tas András és Berta Árpád nagyszabású monográfiájában (*West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*) a *hajnal* még a valószínűtlen etimológiák közt sem szerepel.

Várnai Zsuzsa egy idén záruló OTKA projekt keretében 2019. december 8. és 23. között a szibériai Dugyinkában kutatott. A város a Jenyiszey folyó partján fekszik és a Tajmiri járás központja. Az előadó cikket írt lapunkba a kutatóútjáról. Az írás mostani számunkban olvasható.

Ezt követően Csúcs Sándor mutatta be röviden *Reguly Antal élete és műve* c., tavaly elkészült könyvét. A nyomtatott változat ez év tavaszán fog megjelenni a Reguly Társaság kiadásában.

Ruttikay-Miklós Eszter a Reguly-év idei programjairól beszélt. Január elején még úgy látszott, hogy késni fog a zirci Reguly Múzeum felújítása és az új állandó kiállítás összeállítása. Azóta az akadályok szerencsére elhárultak, február 22-én átmenetileg bezárták a múzeumot és megkezdődött a munka.

A péntek délutáni ülés zárásaként tájékoztatók hangzottak el az idei év két legfontosabb eseményéről. Bereczki András és Salánki Zsuzsa a Finnugor Népek 8. Világkongresszusának előkészületeiről beszélt. Ezt az észtországi Tartuban rendezik június 17. és 19. között. (Február végén azt is megtudtuk, hogy a kialakult gyakorlatnak megfelelően Áder János köztársasági elnök és egy parlamenti képviselőkből álló küldöttség is részt vesz a kongresszuson. Reméljük, a hivatalos szervek biztosítják az anyagi eszközöket a szakértők kiutazásához is.)

Csepregi Márta számolt be a másik fontos rendezvény, a Nemzetközi Finnugor Kongresszus előkészítéséről. Erre az öt évenként megrendezésre kerülő tudományos kongresszusra augusztus 16. és 21. között kerül sor, Bécsben, az ottani egyetem Finnugor Tanszékének szervezésében. Magyarországról 69 előadásvázlatot kaptak a szervezők. A tavasz folyamán kell a részvételtől a

végleges döntést meghozni. Reméljük, anyagi okok nem fogják akadályozni a magyar és az oroszországi kutatók részvételét ezen a fontos nemzetközi eseményen. Különösen fontos lenne a fiatal szakemberek részvétele.

A szombat délelőtti ülés Víggh József előadásával kezdődött: *Adalékok a finnugor őstörténet újraírásának szükségességéhez*. Az előadó a régészet oldaláról vizsgálta az uráli őshaza kérdését. (Itt említem meg, hogy tavalyi második számunkban közöltük a szerző cikkét, amelyben lényegében hasonló gondolatmenetet követve bírálta a korábbi kutatásokat, és fejtette ki nézeteit.) Az előadás végén hangozott el az a megállapítás, hogy fontos a régészeti és a nyelvészeti adatok összevetése. Ennek a módszertanát azonban ki kell dolgozni. Ezzel a magam részéről maximálisan egyetértek, csak az nem világos számomra, hogyan lehetne a régészeti és a nyelvészeti adatokat egzakt módon összekapcsolni.

A régészetből átugrottunk a turkológiába: Agyagási Klára mutatta be egy kissé hosszúra nyúlt előadásban *Chuvass Historical Phonetics* c. könyvét. Az előadást egy három oldalas kiosztmány támogatta. Ebben egy látványos és sok információt tartalmazó térkép mutatta be a Volga-vidék török és finnugor köztársaságait. Olvashattunk és hallhattunk a csuvasokról, nyelvükről. Megtudtuk, hogy Oroszországban 1,4 millió csuvas él, közülük 814 ezren a Csuvas Köztársaságban, ahol a lakosság kétharmadát teszik ki. Tehát sokkal jobb helyzetben vannak, mint az oroszországi finnugorok. Az előadó arra a kérdésre is válaszolt: „Miért fontos a csuvas nyelv kutatása és történetének ismerete a magyar tudomány számára?” A választ erre a kérdésre a kiosztmányban így adja meg: „...a magyar nyelvtörténet legkorábbi külső forrásai a nyugati ótörök nyelvváltozatok, melyek sajátosságait már egyedül a csuvas nyelv és nyelvjárásai őrzik.” A csuvas nyelv, mint a nyugati ótörök egyetlen élő leszármazottja fontos szerepet játszik más uráli nyelvek (mari, udmurt) nyelvtörténetében is. Az is igaz, hogy a csuvasok és marik már a kora középkor óta szoros kapcsolatokat alakítottak ki egymással. Az előadó véleménye szerint a XIII. században széles körben elterjedt csuvas – mari kétnyelvűség állt fenn. Állítása szerint ennek következtében a második szótagi magánhangzó protomariban megjelent redukálódását kódmásolással a középcsuvas is átvette. Érvelése számomra legalább két okból nem tűnt meggyőzőnek: 1) Nincs bizonyíték arra, hogy a marik és csuvasok ezrei, vagy tízezrei kétnyelvűek lettek volna. Az önellátó paraszti közösségeknek nincs is szükségük a kétnyelvűségre, jól elboldogulnak egyetlen nyelvvel. 2) Ráadásul a szóvég redukálódása számos nyelvben előfordul, tehát annyira általános jelenség, hogy külső hatás nélkül is könnyen kialakulhatott.

2019-ben a közel ezer lakosú Uncso mari falu (orosz neve Sorunyzsa) volt a Finnugor Kulturális Főváros. Timár Bogáta a falu nyelvi helyzetét mutatta be. Uncsoban erős a nemzeti érzés, amelyet olyan intézmények támogatnak, mint az iskola, a könyvtár, a skanzen népművészeti műhelyekkel, a mari nyelven

működő táncszakkör stb. Megvan pogány hagyományként a szent liget is. Nem lehet azt mondani, hogy ezekkel a jellegzetességekkel tipikus mariföldi falu lenne, de nem is kirakat. Vagyis ugyanez a modell másutt is megvalósítható lenne. A továbbiakban Timár Bogáta számolt be helyszíni élményei alapján a *szemyk* nevű ősi mari ünnepről. Előtte Kerezi Ágnes a néprajzi szakirodalomra támaszkodva mutatta be az ünnepet. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mindketten rendelkezésünkre bocsátották előadásuk kéziratát, így a két írás mostani számunkban olvasható.

Elhangzott még néhány aktuális információ, majd Bereczki András az ELTE Finnugor Tanszékének nemrég kinevezett vezetője bejelentette, hogy ők szervezik a jövő évi szemináriumot. Köszönjük a Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztályának, Sipos Máriának, Oszkó Beatrixnak és Várnai Zsuzsának a kiváló szervezést és a nagyvonalú vendéglátást. Várnai Zsuzsa jóvoltából még az előadásában említett sztroganyinát is megkóstolhattuk, más tajmiri finomságokkal együtt.

Majd elfelejtettem megemlíteni a péntek esti közös vacsorát, amely a korábbi évekhez hasonlóan igen jó hangulatú volt, ételben, italban és kedélyes beszélgetésben gazdag!

Csúcs Sándor

✱

Amikor ezt a beszámolót írtam, még híre-hamva sem volt a vírusnak. Joggal bízhattunk tehát a bécsi Finnugor Kongresszus sikeres augusztusi megrendezésében. Néhány órával ezelőtt érkezett ezzel kapcsolatban egy levél Bécsből. Ebben Johanna Laakso professzorasszony, a szervező-bizottság elnöke arról tájékoztat, hogy a kongresszust 2021 augusztusára halasztják. Ez a döntés akkor válik véglegessé, ha az osztrák hatóságok április 19-ig nem döntenek a beutazási korlátozások eltörléséről. Mivel erre vajmi kevés az esély, a halasztást szinte biztosnak tekinthetjük.

Azok számára, akik eredményeik publikálásával nem szeretnék egy évet várni, az eredeti időpontban egy online konferenciát szerveznek. *A szerk.*